

יחסי כוחות במציאות קרבית ומיתוס 'דוד מול גולית' במלחמת העצמאות

מרדכי בראון

א. הערה על מקורות

מאמר זה הוא פרשני ביסודו. אני מנסה להציע בו טיעונים מספר בעניין יחסי הכוחות במלחמה ואיני מתיימר לחדש בדבר אירועי המלחמה עצמם. התזה המרכזית של המאמר היא שבמלחמה לא קורים נסים וכי יש קשר הדוק בין יחסי הכוחות ותוצאות המלחמה. הדוגמאות והנתונים שאביא מקרבות שונים אינם באים אלא להדגים ולבסס את הטענות. במשך למעלה מחמישים שנה עסקתי בחקר מלחמת העצמאות ואף נברתי רבות בארכיונים רבים. גם בהכנת מאמר זה חזרתי לכמה מהארכיונים המרכזיים, המכילים חומר תיעודי על המלחמה. רבים וטובים כבר סיפרו את אירועי המלחמה. בשנות חמישים הניח נתנאל לורך את המסד לתיאור המקיף של המלחמה בספרו המכונן קורות מלחמת העצמאות.¹ עד לפתיחת הארכיונים השונים בשנות השמונים שימש ספרו תלמידים רבים ללימודי המלחמה. מאז נכתבו ספרים רבים על פרשות ספציפיות ועל מבצעים שונים, אך רק בסוף שנות השמונים החלו להופיע מחקרים שהסתמכו על תיעוד עשיר שנפתח בארכיונים שונים בארץ ובעולם. החוקרים העמיקו לחרוש באותם ארכיונים והפיקו יבול היסטוריוגרפי מהימן וממוסמך. במאמר זה השתמשתי במחקרים אלה כדי לסקור את האירועים שלאזכורם נזקקתי בביסוס טיעוני.

הסיכומים הטובים והמעודכנים ביותר של קורות המלחמה הם ספרו של בני מוריס, 1948: תולדות המלחמה הערבית-ישראלית הראשונה וספרו של יואב גלבר, קוממיות ונכבה.² למחקרו הפרטני והמעמיק של יואב גלבר, ניצני החבצלת: המודיעין במלחמת

1 נתנאל לורך, קורות מלחמת העצמאות, גבעתיים 1989 (להלן: לורך, קורות מלחמת העצמאות).

2 בני מוריס, 1948: תולדות המלחמה הערבית-ישראלית הראשונה, תל-אביב 2010 (להלן: מוריס, 1948); יואב גלבר, קוממיות ונכבה, אור יהודה 2004 (להלן: גלבר, קוממיות ונכבה).

העצמאות 1948-1949, יש חשיבות יתרה הן משום שהוא מציג תמונה מלאה על המידע שהיה בידי הצד היהודי במהלך המלחמה והפרשנות שניתנה למידע זה, והן משום שהוא מכיל פרטים רבים על מה שנעשה באותה תקופה בצד הערבי.³ ספרים אלה הם פרי מחקרים נרחבים בכל הארכיונים הרלבנטיים ותיאוריהם ממוסמכים היטב. עשיתי שימוש רב גם בספרו של עמיצור אילן העוסק בשאלת יחסי הכוחות במלחמה, שהוא הנושא המרכזי של חיבורי.⁴ בשנת 2004 הוציאה לאור העמותה לחקר כוח המגן ע"ש ישראל גלילי שני כרכים בעריכת אלון קדיש, הכוללים שלושים מאמרים מפרי עטם של טובי החוקרים בארץ הדנים בהיבטים שונים של המלחמה ומגישים לקוראים פרי מחקרים מעודכנים.⁵

גם בחקר כוחות הערבים במלחמה, נושא חיוני למי שעוסק ביחסי הכוחות, חלו בשנים האחרונות התפתחויות חשובות. לאחר שכתב עבודת דוקטור העוסקת בבעיה הפלסטינית במרחב הערבי מאז הקמת הליגה הערבית, הוסיף אברהם סלע ופרסם מאמרים חשובים על הכוחות הפלסטינים ועל כוחות צבא ההצלה. גם ההיסטוריון מוסטפא עבאסי גילה פנים חדשות בכל הנוגע לקרבות בגליל (צפת, עכו, טבריה ונצרת). לאחרונה סיים איתמר רדאי עבודת דוקטור על הכוחות הערביים במלחמה בירושלים וביפו.⁶

בשנת 1954 הזמין ענף היסטוריה במטה הכללי עבודות מחקר על כל צבאות ערב שהשתתפו במלחמה. דוב שטייגר כתב על הלגיון הערבי, דב ינון על צבא מצרים, נתן שור על הצבא הסורי והלבנוני ועל חיל המשלוח העיראקי, מרדכי אביר על הכוחות הפלסטינים, וגרשון גלעד על 'צבא ההצלה הערבי'. לרשות כל הכותבים הללו עמדו מסמכי ארכיון צה"ל, אך לא מסמכים בריטיים ואמריקניים החשובים מאוד לחקר הנושא. עם זאת, רוב הדברים שכתבו אז עדיין חשובים ומאלפים, וחזרתי לעיין בהם ולעשות בהם שימוש. גם ספרי החטיבות, שרובם יצאו לאור בשנות החמישים, חרף נטייתם לפאר ולרומם את עלילות החטיבות, יכולים לשמש מקור לתיאורי קרב ולניתוח אירועי המלחמה, ועשיתי גם בהם שימוש.

3 יואב גלבר, **ניצני החבצלת: המודיעין במלחמת העצמאות, 1948-1949**, תל-אביב 2000 (להלן: גלבר, ניצני החבצלת).

4 עמיצור אילן, **אמברגו, עוצמה והכרעה במלחמת תש"ח**, תל-אביב 1995 (להלן: אילן, אמברגו).

5 אלון קדיש (עורך), **מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט: עיון מחדש**, רמת אפעל 2004 (להלן: קדיש [עורך], מלחמת העצמאות).

6 ראו, למשל, מוסטפא עבאסי, 'כיבוש נצרת, העיר הערבית ששרדה את המלחמה', **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 20 (2011) (להלן: עבאסי, כיבוש נצרת), עמ' 101-121; הנ"ל, 'הקרב על עכו במלחמת 1948', **עלי זית חרב**, חוב' 11 (2011) (להלן: עבאסי, הקרב על עכו), עמ' 201-229; איתמר רדאי, **בין שתי ערים: החברה, המוסדות והלוחמים הערבים-פלסטינים בירושלים ויפו, 1947-1948**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים 2010 (להלן: רדאי, שתי ערים).

ב. מעטים מול רבים

אחד ה'זיכרונות' המרכזיים שנתקבעו בתודעת הציבור היהודי של מדינת ישראל מאז היווסדה, מתאר את מלחמת העצמאות כמאבק הנואש, אך המוצלח, של היהודים המעטים מול הערבים המרובים. מאבקו של דוד הקטן אך האמיץ, הפיקח והצודק, הנלחם בקלע מול גולית המשוריין ונושא כלי נשק כבדים ומאיימים, שנכשל בשל נחיתותו המוסרית וגולמיותו השכלית. המיתוס הרווח בציבור הרחב עד עצם היום הזה מספר שהיהודים ניצחו את הערבים במלחמת העצמאות בגלל עדיפות רוחם: אומץ לבם של הלוחמים, תחושת הצדק ונכונות ההקרבה של הציבור, כישרון הלחימה של המפקדים ותבונה המדיניות של ההנהגה.⁷ מכללא או במפורש משלים הזיכרון הקולקטיבי של הישראלים את התמונה בזולזול עמוק בביצועיהם של הערבים באותה מלחמה. במישור האישי מצוירים הלוחמים הערבים כנטולי ערכים, כמגושמים ואף כטיפשיים, ואילו הנהגתם מצוירת לעתים קרובות כמושחתת, כנטולת כישרון, כמפולגת וכמפוצלת.

עובדות היסוד מוכרות: מלחמת 1948 התנהלה בחלקה הראשון בין היישוב היהודי שמנה כ-650,000 נפש ובין האוכלוסייה הערבית הפלסטינית שמנתה כ-1,250,000 נפש, פי שניים ממספר היהודים;⁸ מהקמת המדינה באמצע מאי 1948 עמדו כוחות היהודים, שבמהרה ייקראו בשם 'צבא ההגנה לישראל', מול צבאותיהם הסדירים של ארבע מדינות ערביות שאוכלוסייתן הכוללת מנתה באותם ימים כארבעים מיליון תושבים, למעלה מפי 75 מאוכלוסייתה של מדינת ישראל.⁹ אולם אין בכוחם של נתונים דמוגרפיים גולמיים אלה להסביר מה קרה בשדות המערכה ומדוע גברו היהודים המעטים על המוני האוכלוסין הערבים הללו.

העדיפות הדמוגרפית של הערבים בקרב אוכלוסי פלשתינה-א"י לא הייתה מובהקת כפי שהמספר הגולמי מרמז. לערביי ארץ ישראל היו הרבה יותר ילדים וזקנים בהשוואה

7 אני משתמש במונח 'מיתוס', כמוגדר במילון של אוקספורד, לא במובן של דעות שגויות אלא במובן של מערכת אמונות הבאות לשרת פונקציות חברתיות שונות ומידת אמיתותן אינה רלבנטית בהכרח לתקפותן. אזרחיה הפלסטינים של מדינת ישראל נוטים, בדרך כלל, להזדהות עם התפיסה הערבית של אירועי המלחמה. המונח 'ציבור' מתייחס במאמר זה לאזרחיה היהודים של המדינה. לשם הפשטות נכנה להלן את הציבור הזה בשם 'ישראלים'.

8 בשנים האחרונות העלו היסטוריונים ותועמלנים פלסטינים את הטענה שבין ראשית דצמבר 1947 לאמצע מאי 1948 לא התנהלה בארץ מלחמה כלל ועיקר אלא מסע טיהור אתני חד צדדי של היהודים. לי נראה טיעון זה מופרך מיסודי, אך לא ניכנס כאן לפולמוס זה. פרטים על הנרטיבים הפלסטינים ראו במאמרי, 'נרטיבים של סכסוך', עיונים בתקומת ישראל, כרך 21 (2011), עמ' 141-171.

9 בפועל השתתפו במלחמה צבאותיהן של מצרים, של ירדן, של סוריה ושל עיראק. בגליל התנהלה המלחמה נגד 'צבא ההצלה הערבי', צבא מתנדבים שהוקם לעזרת הפלסטינים בחורף והמשיך ללחום בצפון הארץ גם לאחר הקמת המדינה. צבא לבנון תמך בצבא ההצלה באש ובלוגיסטיקה, אך נמנע מלהיכנס בעצמו למלחמה. ערב הסעודית, תימן ומרוקו שלחו למלחמה כוחות קטנים וניחים. לשם הפשטות אכנה להלן את הכוחות שעמדו לרשותה של מדינת ישראל מהקמתה בשם 'צה"ל'. בתקופה שקדמה לכך אשתמש בכינויים 'הכוחות היהודיים' או 'כוחות ההגנה'.

משמאל עם כיוון השעון: סגן אלוף יצחק רבין, 1.1.1948; עבר אל־קאדר אל־חוסייני, מפקד הכוחות הפלסטיניים באזור ירושלים, 1.4.1948; סגן אלוף משה דיין בטקס לציון עשור לייסוד קיבוץ מעלה החמישה, 23.10.1948; לויטנט קולונל עיזאת ביי דסאולי, ממפקדי הצבא המצרי בכיס פלוג'ה, דצמבר 1948 (צלם: דוד אלרון). התמונות באריבות לשכת העיתונות הממשלתית

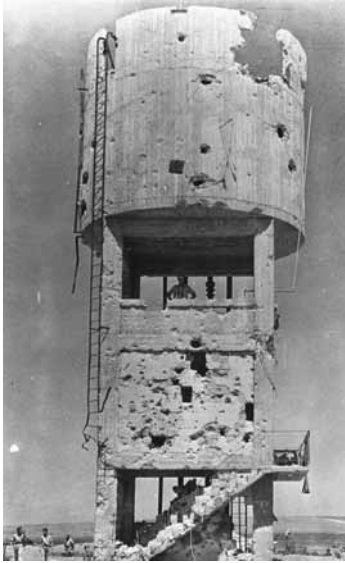
לאוכלוסייה היהודית. העלייה הציונית שקדמה למלחמה גרמה לכך שבכל הנוגע לאנשים צעירים המסוגלים לשרת בצבא, הפער לא היה כה גדול.¹⁰ יתר על כן, כושר הארגון והמשמעת הציבורית של היהודים אפשרו להם למצות את הפוטנציאל האנושי שעמד לרשותם בעוד הצד הפלסטיני לא הצליח להעמיד מתוכו כוחות בהיקף רציני, גם אם נוסף את המתנדבים שהגיעו ממדינות ערב במסגרת 'צבא ההצלה הערבי'. גודלו של צבא זה מצביע אף הוא על דלות ההתנדבות לעזרת הפלסטינים.¹¹

גם היקפה של אוכלוסיית מדינות ערב שהיו מעורבות במלחמה אינו מסביר הרבה את יחסי הכוחות בשדות המערכה. מדינות ערב, שנמצאו בראשית היווצרות צבאותיהן ובניגוד ליהודים ולפלסטינים לא נלחמו על עצם קיומן, השקיעו במלחמה בארץ ישראל רק חלק קטן מהפוטנציאל הלאומי שלהן, שהיה נמוך למדי. עם זאת, תודעת הפער הדמוגרפי בין היישוב היהודי לאוכלוסייה הפלסטינית, ולא כל שכן מול ארבע מדינות ערב, השפיעה על תפיסת בני הדור את עדיפותו הפוטנציאלית של הצד הערבי ואת תחושת הנחיתות הכמותית של היישוב מול אויביו. מיתוס המעטים חורג מן ההבחנה הדמוגרפית הגורפת וטוען לעדיפות שהייתה, לכאורה, לכוחות האויב בשדות המערכה. תודעת המעטים הוסבה גם להיקף הכוחות שניצבו אלה מול אלה בשדות הקרב ברוב קרבותיה ומערכותיה.

עם הופעת 'ההיסטוריונים החדשים' על במת הפולמוס הציבורי בסוף שנות השמונים של המאה שעברה, הושם גם מיתוס המעטים תחת עין הביקורת. מספר הולך וגדל של היסטוריונים סבור היום שברוב חודשי המלחמה הצליח היישוב לגייס מתוכו ולרכז בשדות הקרב כוחות עדיפים על אלה שהאויב הצליח להעמיד. מסיבות שתפורטנה להלן, לא הצליחו היהודים בראשית המלחמה (בחודשים דצמבר 1947 עד סוף מארס 1948) לתת ביטוי לעדיפותם בשדה הקרב, ובחודש בלימת הפלישה של צבאות ערב (מ־15 במאי עד ההפוגה הראשונה ב־11 ביוני) היה לצבאות ערב יתרון ניכר בסוגי החימוש שהצליחו להביא למלחמה והם הצליחו אף לרכז כוחות עדיפים בכמה משדות המערכה העיקריים. אולם ביתר התקופות, החל בראשית אפריל 1948 נגד הכוחות הפלסטינים ועזריהם מ'צבא ההצלה', ועד 'קרבות עשרת הימים' ביולי 1948 מול צבאות ערב, עלו כוחות היהודים ברוב שדות המערכה על אלה של הערבים. לקראת המבצעים הגדולים של סתיו וחורף 1948-1949, הצליחו היהודים להעמיד בשדות הקרב גם סוגי חימוש שהקנו להם עדיפות ברורה. עמיצור

10 לפי חישוביו של עמיצור אילן היה שיעור הגברים בגילים 20-44 ביישוב היהודי – 22 אחוז מכלל האוכלוסייה ורק 14 אחוז בקרב הפלסטינים. ראו, אילן, אמברגו, עמ' 170.

11 לניתוח ממצה על ממצה ועל חולשותיה של האוכלוסייה הפלסטינית בתקופת המלחמה ראו, אברהם סלע, 'הערבים הפלסטינים במלחמת 1948', בתוך: משה מעוז ובנימין זאב קדר (עורכים), התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה, תל-אביב 1996 (להלן: סלע, הערבים הפלסטינים), עמ' 115-202.

למעלה: הטנק הסורי שניסה לחדור לקיבוץ דגניה, 7.7.1948;
משמאל: מגדל המים של קיבוץ בארות יצחק שנהרס בקרבות,
8.8.1948. באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

אילן מסכם וכותב: 'נתוני הפתיחה המשופרים של ישראל, איפשרו לה ליצור פערי עוצמה צבאית לטובתה, היא לא היססה לממשו בשדה הקרב'.¹²

היסטוריונים אחדים נרתמו להציל את מיתוס המעטים משיני המבקרים. אסף אגין, החוקר את קרבות עמק הירדן במאי 1948, חשף בארכיון צה"ל את הדרו"חות השבועיים של אגף כוח האדם במטה הכללי והגיע למסקנה ש'השוואת הכוחות בחזית מצביעה על יתרון לערבים לא רק בצפון, אלא בארץ כולה ושבמקרה הזה "היה המיתוס למשרתה הנאמן של האמת"'.¹³

כמו רוב החוקרים משני עברי המתרס, ניסה אגין לברר בראש ובראשונה את העוצמה המצרפית של הכוחות בשלבים השונים של המלחמה במונחים של מספר לוחמים חמושים שעמדו לרשות הצדדים הלוחמים ושל מצאי כלי הנשק שהיו בידיהם. חשיבותם של נתונים אלה רבה, במיוחד כאשר הפערים בולטים ועודף הכוחות של צד אחד מקנה לו יתרונות תמרון, ריכוז כוחות ואורך נשימה. אך אין הם הגורמים הבלעדיים הקובעים את יחסי הכוחות בשדה הקרב. היו בתש"ח מצבים רבים שבהם הצד שהיו לו כוחות מגויסים רבים לא הצליח כלל להפעילם. היו גם מצבים שבהם הצד הנחות הצליח להכריע במערכה ספציפית והצד העדיף נחל מפלות. אלא שגודל הגייסות הוא רק אחד מגורמי העוצמה הצבאית. בני מוריס מציין בצדק את ממדי העוצמה הנוספים: 'ארגון ארצי ומוכנות למלחמה, כוח אדם

12 אילן, אמברגו, עמ' 140.

13 אסף אגין, 'יחסי הכוחות במלחמת תש"ח', מערכות, חוב' 390, יולי 2003 (להלן: אגין, יחסי הכוחות).

מאומן, נשק, ייצור נשק, עוצמה כלכלית, מורל ומוטיבציה, ומעל לכל, פיקוד ושליטה.¹⁴ יתר על כן, כדי להבין את יחסי הכוחות הריאליים במלחמה, יש לבחון לא רק את גורמי העוצמה השונים אלא לנתח בפירוט את האירועים בשלבים השונים, במערכות השונות ואפילו בקרבות ספציפיים. זאת כדי לברר כיצד ניצל כל צד את הכוחות שעמדו לרשותו, אם הצליח לרכזם בנקודות ההכרעה ואם עמדו לרשותו עתודות שאפשרו לו להכריע כאשר הכוחות היו שקולים.

הדימוי הסוחף של המלחמה כמלחמתו של דוד הקטן ודל האמצעים מול גולית החמוש והענק אינו רק מזלזל בערבים אלא גם מטשטש את לקחי המלחמה לכוה היהודי, שגילה עד מהרה שגם בריבוי כוחות אין עדיין ערובה ודרוש יותר מ'נס' כדי להכריע במערכה. הדימוי הפתטי הזה מונע מהדבקים בו לנתח ניתוח כן וריאלי את מהלכי הקרבות, להבין את גורמי הכישלונות ואת סיבות ההצלחה של היהודים לנצח במערכה סבוכה ורבת תהפוכות. במלחמת העצמאות היו מקרים לא מעטים שבהם הצליחו מעטים להביס כוחות עדיפים עליהם פי כמה וכמה, ואיכות הלחימה, הן מבחינת רוח הלוחמים וכישר עמידתם בקרב והן מצד תבונת המצביאים והמפקדים שניהלו את הקרבות, הכריעה את הכף. אולם ברוב העימותים הקשים שהתחוללו הגיעו לשדה הקרב כוחות שווים, פחות או יותר, ואיכות הלחימה של הכוח היהודי התבטאה דווקא כאשר הצד הערבי ריכז כוחות ניכרים ואף כאשר גילה כושר לחימה לא מבוטל. בדרך כלל גבר הצד שהצליח הן ברמה הטקטית והן ברמה האופרטיבית לרכז בשדה המערכה יותר כוחות וכלי נשק ולהפעיל בשדה הקרב יותר אש. רק ניתוח פרטני עשוי להסביר את נסיבות המלחמה ואת אופני התפתחותה בכל מקום וגזרה, ולתת משמעות ריאלית למונחים 'מעטים' ו'רבים'. רק באמצעותו אפשר להבין כיצד הצליחו הערבים בחודשי המלחמה הראשונים להנחיל ל'הגנה' תבוסות רבות אף על פי שליהודים היו כבר אז כוחות עדיפים פי כמה. ניתוח כזה יסביר גם כיצד השכילו היהודים לנצל את עדיפות כוחם והביסו את הכוחות הפלסטינים כאשר פתחו בראשית אפריל 1948, בעקבות מבצע 'נחשון' וקרבות משמר העמק באופנסיבה רבתי, אף שגם הערבים תגברו את כוחותיהם באותו שלב ובלא מעט מקרים לחמו ביעילות ובגבורה. בהמשך אראה כיצד הצליחו הערבים בתקופה הבלימה של צבאות ערב הסדירים, במאי ובראשית יוני, להכות את צה"ל ברוב הקרבות אף שלא עלו בכוחם המצרפי על זה של צה"ל, אך עלו במידה ניכרת בסוגי החימוש הכבד שעמד לרשותם. כן אראה כיצד ב'קרבות עשרת הימים', ובמיוחד במבצעים הגדולים שהביאו את המלחמה לסיומה, הצליח צה"ל ברוב המקרים להפעיל כוחות עדיפים בשדות הקרב ולהביס את צבאות ערב.

מטרתו של מאמר זה היא, אפוא, להסביר כיצד פועלים יחסי הכוחות במציאות הקרבית. אנסה להראות עד כמה הייתה המלחמה סבוכה ומורכבת יותר מהנוסחאות הפשטניות השמורות בזיכרון האומה. בסופו של המאמר אנסה להסביר גם כיצד נולד מיתוס המעטים.

כיצד הוא שיקף, אחרי הכול, חוויה אמיתית ודומיננטית בקרב הלוחמים בתש"ח, ומדוע הוא נשאר יסוד מוצק בזיכרון הקולקטיבי של אותה מלחמה עד היום.

בטרם אפתח בדיון עצמו עלי להבהיר בעיה מתודית. חוקרים רבים ניסו את כוחם ואף הצליחו לאמוד את הכוח המצרפי של הצדדים המתמודדים בתש"ח בשלבים השונים, וגם אני אסקור ממצאים אלה. אבל הדיון ביחסי כוחות שפעלו במערכות ספציפיות מעורר קושי. רק במקרים מעטים אפשר למצוא במקורות דו"חות מפורטים על מספר הלוחמים שהיו מעורבים בהם. התמונה ברורה הרבה יותר כאשר מנסים לקבוע את היקף הגייסות על פי מספר העוצבות, ועוד יותר מכך על פי מספר הגדודים והפלוגות שנטלו בהם חלק. מובן שמניין היחידות אינו מאפשר אומדן מלא או מדויק של מספר הלוחמים, שהרי היו גדודים שמנו קרוב לאלף לוחמים ואילו אחרים לא הציבו בשדה המערכה יותר מ־250 לוחמים. יתר על כן, לא כל הכוחות שהיו במערכה נשלחו ופעלו בשדה הקרב גופו. אף על פי כן, אעשה במאמר זה שימוש נרחב בניתוח יחסי הכוחות לפי מספר היחידות שהשתתפו בהם, תוך תיקון המשוואה בהתאם למה שידוע על עוצמתן היחסית של אותן יחידות.

השימוש במספר יחידות לתיאור יחסי הכוחות נראה לי מוצדק משלושה טעמים: ראשית, ללחימתם של לוחמים בודדים אין, בדרך כלל, משמעות טקטית רבה ואף אין לה משמעות אופרטיבית. רק משעה שהלוחמים מתארגנים ללחימה במסגרת מחלקות, פלוגות וגדודים, מקבלת הלחימה ממדים רציניים. שנית, בניתוח קרבות ומערכות אין רבותה רבה לדיוק קפדני במניין הלוחמים שהשתתפו. בין כה וכה אין לדעת במדויק כמה חיילים נטלו חלק בלחימה עצמה או שהיו רק נוכחים באחת מגזרות הלחימה ולא הפעילו כלל את נשקם. שלישית, רוב הקרבות התנהלו בידי יחידות משנה, בעיקר גדודים ופלוגות, ולא בידי לוחמים בודדים. כך, למשל, עדיף לתאר את כיבוש מוצבי המצרים בחוליקאת במסגרת מבצע 'יואב' כהתקפה של שני גדודי חטיבת 'גבעתי', האחד (גדוד 52) עם ארבע פלוגות והשני (גדוד 54) עם פלוגה מוגברת אחת, שלחמו מול מערך הגנה דו פלוגתי, מאשר לציין במדויק את מספר הלוחמים שלחמו זה בזה. מובן שהשוואת מספר הלוחמים במקרים שבהם הייתה לאחד הצדדים עדיפות מוחצת מוצדקת הן כדי לתאר עמידת גבורה של הצד החלש והן כדי להסביר את מפלתו כאשר כשל.

ג. הכוח הערבי בחודשי המלחמה הראשונים (דצמבר 1947 עד סוף מארס 1948)

דיכוי המרד הערבי בידי הבריטים בסוף שנות השלושים חיסל למעשה את הארגון הצבאי של הערבים הפלסטינים מיסודו. לוחמים פלסטינים מעטים שרדו ומקצתם היו פעילים בארגון מיליציות מיד עם ראשית המלחמה. עבד אל-קאדר אל-חוסייני החל לארגן מיליציות באזור ירושלים עם פרוץ מעשי האיבה. גם חסן סלאמה הגיע לאזור יפו כבר בראשית דצמבר ועודד לוחמים מקומיים לפתוח בתקיפת מטרות יהודיות. אברהים אבו דיה מהכפר צוריה,

שהיה מהמפקדים הזוטרים של המרד הגדול ועתיד להיות מבכירי המפקדים הפלסטינים באזור ירושלים, החל לארגן מיליציה מקומית בכפרו כבר בימים הראשונים.¹⁵ בשנים 1946-1947 נמצאו בשלבי התארגנות ראשונים שני ארגונים צבאיים למחצה. הנג'אדה בהנהגתו של מוחמד נימר אל-הווארי,¹⁶ והפותווה שסרה למרות אנשי המופתי חג' אמין אל-חוסייני בפיקודו של כאמל עריקאת, לשעבר קצין במשטרת המנדט ומנאמני המופתי. בסוף 1946 העריכו בחוגי הש"י שאל-הווארי הצליח לגייס לשורות הנג'אדה כ-8,000 חברים, ובהם כאלף חיילים ששירתו בצבא הבריטי בימי מלחמת העולם. הפותווה כללה באותה עת 2,000-4,000 חברים.¹⁷ ביוני 1947 אוחדו שני הארגונים תחת השם 'ארגון הנוער הערבי'. היומרה הייתה להקים ארגון כרוגמת ה'הגנה', אך לא הייתה לו שהות להתבסס. כאשר פרצה המלחמה בראשית דצמבר, החל הוועד הערבי העליון לארגן כוח חמוש משלו, ארגון הנוער איבד מחשיבותו ולא תרם הרבה לעוצמה הפלסטינית.¹⁸ במהלך דצמבר 1947 וינואר 1948 התארגנו בערים פלסטיניות שונות ועדי חירום לאומיים, שגייסו כוחות מקומיים לשמירה ולאבטחה. ברוב המקומות ניטש מאבק בין תומכי המופתי לבין מתנגדיו או גורמים שרצו לשמור על עצמאותם. רוב הוועדים המקומיים סבלו ממחסור בכלי נשק.¹⁹ אנשי המופתי עשו מאמץ להקים כוח מרוכז שיהיה נאמן להם והקימו את 'כוחות הג'יהאד הקדוש' בפיקודם של עבד אל-קאדר אל-חוסייני בירושלים ושל חסן סלאמה בלוד ורמלה. אנשיהם אומנו בבסיסים שונים והפכו לכוחות מגויסים באופן מלא וחמושים. כמה מוותיקי המרד הגדול הצליחו גם בצפון לארגן ולחמש קבוצות לוחמים שהיו נאמנים למופתי באזוריהם: כאלה היו אבו איברהים אל-סע'יר באזור נצרת ואבו מוחמד אל-ספורי בגליל התחתון.²⁰ אברהים אבו דיה, שהוזכר לעיל, העמיד לרשות

15 הדמות הבולטת בין אלה היה חסן סלאמה, מראשי המרד הערבי בשנת 1936. סלאמה ברח יחד עם המופתי חג' אמין אל-חוסייני בסוף המרד הערבי ללבנון, עיראק ולבסוף לגרמניה, הוצנח בשנת 1944 בעמק הירדן לשם ביצוע מעשי חבלה, אך נמלט לסוריה. בראשית המלחמה מונה בידי המופתי למפקד ה'ג'יהאד הקדוש' באזור לוד ורמלה. נפצע בקרב על ראס אלעין בסוף מאי ומת מפצעיו ב-2.6.1948. עוד על פעילותו באזור יפו ראו, רדאי, **שתי ערים**, עמ' 217-223. על פעילותו של אברהים אבו דיה בתחילת המלחמה ראו, שם, עמ' 88-89.

16 דו"ח הש"י, 3.8.1946, **ארכיון תולדות ההגנה** (להלן: את"ה), תיק 104/6. נימר אל-הווארי פרסם את זיכרונותיו בערבית. ראו גם 'סקירה על הנג'אדה' ו'סקירה על הפותווה', **הארכיון הציוני המרכזי** (להלן: אצ"מ), S25/9066.

17 לפרטים נוספים על הארגונים הללו ראו, Haim Levenberg, *Military Preparations of the Arab Community in Palestine, 1945-1948*, London 1993, pp. 126-154 (להלן: לבנברג, ההכנות הצבאיות).

18 על כישלון הנג'אדה והפותווה וניסיון האיחוד ביניהם ראו, סלע, **הערבים הפלסטינים**, עמ' 137-138.

19 ראו, גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 38-39. על המצב בנצרת ראו, עבאסי, **כיבוש נצרת**, עמ' 101-121. על המצב בעכו ראו, הנ"ל, **הקרב על עכו**, עמ' 201-229.

20 נאפו נזאל מעריך את כוחו של אל-סע'יר ב-210 רובים ואת כוחו של אלספורי ב-140 רובים. Nafez Nazal, *The Palestinian Exodus from Galilee, 1948*, Beirut 1978, p. 10 (להלן: נזאל, האקסודוס מהגליל).

כוחות הג'יהאד הקדוש את קומץ לוחמיו והקים עבורו עבד אל-קאדר אל-חוסייני את בסיסו הראשון בכפר צוריף. לפי הערכתו של איתמר רדאי לא הגיע מספרם ליותר מאלפיים לוחמים בגיוס מלא.²¹ בכפרים היו כלי נשק בידי אזרחים רבים. קשה לאמוד במדויק את כמויות כלי הנשק, והמחזיקים בהם לא סרו למרות ברורה ולא היו מאורגנים בשום מסגרת ארצית. עם זאת, מציאותם של צעירים חמושים בכפרים ובערים אפשרה לפלסטינים לארגן מליציות מקומיות בשלבים הראשונים של המלחמה, להזעיקן ולקחת חלק בקרבות ספציפיים בעזרת מה שכונה בשם 'פועא' (אזעקה).

עוד בטרם פרצו הקרבות החליטו מדינות ערב להקים מסגרת צבאית של מתנדבים שיצאו לעזרת הפלסטינים. בהתכנס הוועדה המדינית של הליגה הערבית בעיירה הלבנונית עליו בסוף אוקטובר, הוקמה ועדה צבאית בראשות הגנרל העיראקי איסמאעיל צפואת.²² בראשית דצמבר 1947 הוחל בגיוס פלסטינים ומתנדבים ממדינות ערב הסמוכות ובאימונם במחנות שהצבא הסורי העמיד לרשותם. פאוזי אל-קאוקג', קצין ותיק ששירת בצבאות שונים ופעל זמן קצר במסגרת המרד הערבי בשנות השלושים, התמנה למפקד הכוחות בשדה. בחודש ינואר 1948 החלו גדודי 'צבא ההצלה' להיכנס לארץ ולקחת חלק בקרבות. כ-10 בינואר הגיע לגליל גדוד 'ירמוך השני' בפיקודו של אדיב אל-שישאקלי, קצין שהושאל מהצבא הסורי. כ-20 בינואר הגיע לאזור טובס שבשומרון גדוד 'ירמוך הראשון' בפיקודו של מוחמד צפא, קצין שהושאל מצבא עיראק. בעקבותיו הגיע לאזור השומרון גם גדוד 'חיטין' בפיקודו של הקצין העיראקי מדלול עבאס, ולגליל הגיע הגדוד הדרוזי 'ארסלן' בפיקודו של שכיב והאב. בשלב זה אפשר לדבר על תגבורת של כ-3,000 לוחמים חמושים שהצטרפו לכוחות המקומיים. המתנדבים היו מאורגנים בארבעה גדודים.²³

בחודש מארס הסתננו לארץ ארבעה גדודים נוספים: גדוד 'ירמוך' השלישי פעל באזור ירושלים בפיקודו של סרן עבדול חמיד אראווי, אף הוא מצבא עיראק; גדוד 'קדיסיה' בפיקודו של הקצין העיראקי מהדי סאלח אל-עני פעל באזור רמאללה-שער הגיא; גדוד 'חוסייין' בפיקודו של סא"ל עאדל נג'ם אדין מצבא עיראק פעל בגזרת יפו והמרכז; וגדוד 'אג'נאדין', שהורכב בעיקר מוותיקי חיל הספר הירדני ונמסר לפיקודו של הקצין הירדני

21 מטעמים פוליטיים נקראו יחידות הג'יהאד הקדוש באזור יפו בשם 'צבא מגיני אל-אקצא', אך עד בואם של העיראקים אנשי 'צבא ההצלה' לעיר, הם סרו למרות הוועד הערבי העליון. אברהם סלע מעריך שבשיאו כלל הג'יהאד הקדוש 2,500 פלסטינים מקבלי שכר. סלע, *הערבים הפלסטינים, עמ' 152*.

22 על דיוני הליגה הערבית והקמת הוועדה הצבאית ראו, *מאחורי הפרגוד: ועדה פרלמנטארית עיראקית על המלחמה בישראל, תל-אביב 1954* (להלן: *מאחורי הפרגוד*).

23 ראו, אברהם סלע, 'צבא ההצלה בגליל במלחמת 1948', בתוך: קדיש (עורך), *מלחמת העצמאות, (להלן: סלע, צבא ההצלה בגליל), עמ' 207-268*. בני מוריס מעריך שמספר המתנדבים נע בין 6,000 ל-7,000 אך אינו מביא סימוכין לכך. מוריס, 1948, עמ' 103. נזאל מצטט מתוך דו"ח של הוועדה הצבאית של הליגה הערבית ב-8 בפברואר 1948, וקובע שעד לאותו מועד הצטרפו לצבא ההצלה 4,974 איש אך רק 2,500 מהם חדרו לארץ. ראו, נזאל, *האקסורדוס מהגליל, עמ' 12*.

מישל אל-עיסא.²⁴ כן הגיעו בסוף חודש מארס לאזור עזה מאות מתנדבים אנשי האחים המוסלמים ממצרים ומסודאן והשתתפו בקרבות עוד טרם הגיע לאזור צבא מצרים.²⁵ אברהם סלע, המתבסס גם על מקורות ערביים, אומד את מספר המתנדבים שהגיעו מבחוץ בין 4,000 ל-5,000 לוחמים.²⁶ מקורות המודיעין הבריטי העריכו שאל השומרון הגיעו 3,000-4,000 לוחמים, שבגליל פעלו כ-1,000 לוחמים, שבמחוז ירושלים פעלו כ-500 לוחמים ועוד כמה מאות בעיר ירושלים, שביפו ובחיפה פעלו עוד כ-400-500; סך הכול כ-6,000 לוחמים.²⁷ חלק מכוחות צבא ההצלה הוצבו בערים לתגבור ההגנה המקומית של הפלסטינים ובמקרים רבים נטלו לידיהם את הפיקוד על העיר קצינים עיראקיים, ירדניים או סורים.²⁸ לא בכל המקרים היו מינויים אלה לטובה, וברוב המקרים הסתלקו כוחות אלה לפני הקרב המכריע.²⁹

למניין כוחות אלה ראוי להוסיף את פעילותם הספורדית של יחידות הלגיון הערבי לעזרת הפלסטינים. הלגיון היה שייך באופן רשמי לממלכת עבר הירדן ההאשמית, אך בפועל נכללו חלק מיחידותיו במערך הכוחות הבריטיים בארץ ישראל. בתקופה הנדונה התערב הלגיון הערבי בקרבות פעמים מספר. ב-14 בדצמבר 1947 הרגו חיילי הלגיון, שהיו מוצבים במחנה בית נבללה, עשרה מלוחמי ה'הגנה' בדרכם לבן-שמן הנצורה; ב-19 באותו חודש הרגו חיילי הלגיון שהיו מוצבים באזור חיפה שלושה מאנשי ה'הגנה'. בערב 27 באפריל ניסה הלגיון לכבוש את משטרת גשר, שנתפסה שעות ספורות קודם ביד חברי הקיבוץ. במשך יומיים הפגינו שריוני הלגיון והארטילריה שלה את קיבוץ גשר. ארבע מלוחמי גשר נהרגו. למשך נגדם נזק רב.³⁰

-
- 24 ראו, איתמר רדאי, 'מנבי סמואל ל"מבצע קילשון" או "הימים האדומים": הכוחות הערבים הבלתי סדירים בקרבות ירושלים, משלהי אפריל עד ה-19 במאי 1948, עלי זית וחרב, כרך 1 (2006) (להלן: רדאי, הימים האדומים), עמ' 98-55.
- 25 כאמל איסמעיל א-שריף מספר שחוליות של מתנדבי האחים המוסלמים הגיעו לנגב כבר בחודש פברואר, אך התארגנו כגדוד רק במארס. ראו, בעיני אויב: שלושה פרסומים ערביים על מלחמת הקוממיות, תל-אביב 1954 (להלן: בעיני אויב), עמ' 71-124. גדוד האחים המוסלמים ניסה פעמיים לתקוף את כפר דרום ב-14 באפריל וב-10 במאי, אך נכשל. ראו, גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 55-56. גלבר מסתמך על דו"חות המודיעין הישראלי.
- 26 ראו, סלע, הערבים הפלסטינים, עמ' 116. בשנת 1954 הזמין ענף היסטוריה במטכ"ל שורה של מחקרים על צבאות ערב שהשתתפו במלחמה. גרשון גלעד, שהיה קצין המודיעין של חזית הצפון, הגיש חיבור מקיף על צבא ההצלה. גם האומדנים שלו דומים. ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), 468/922/75.
- 27 המספרים מובאים מתוך התכתבות בין ירושלים ולונדון על ידי לבנברג, ההכנות הצבאיות, עמ' 200.
- 28 כך למשל הפך הקצין העיראקי פאדל עבדללה רשיד למפקד הבכיר באזור ירושלים לאחר מותו של עבד אל-קאדר אל-חוסייני. ראו, רדאי, שתי ערים, עמ' 137-138.
- 29 כך למשל עזב המפקד העיראקי של יפו, סא"ל נג'ם אדין, את העיר ב-30 באפריל, באמצע הקרבות האחרונים ולפני קריסת ההגנה של העיר. ראו, רדאי, שתי ערים, עמ' 232-233.
- 30 על פרטי הפרשה והקרב ראו, חנה גורי (עורכת), ימי גשר: סיפורו של קיבוץ במלחמת השחרור, גשר תש"ט (להלן: גורי [עורכת], ימי גשר), עמ' 19-29.

במהלך המלחמה דובר הרבה בצד היהודי על עריקים בריטיים ומתנדבים בוסנים ואף גרמנים שפעלו בשורות הערבים. הש"י היהודי התעניין מאוד בנושא והרכה לדווח על כך.³¹ אך כל אלה לא הוסיפו משקל של ממש למניין הכוחות שעמדו לצד הערבים. מספר הבריטים שערקו אל הכוחות הערבים לא עלה על 150 חיילים. היו גם חיילים ושוטרים בריטיים שערקו לצד היהודי, אך אלה היו ספורים. גם היוגוסלבים לא מנו יותר מ-250 לוחמים ואילו הגרמנים היו רק מעטים.³² סך הכול אלה מספרים זעומים לעומת אלפי המתנדבים שהצטרפו לצד היהודים במסגרת מח"ל, כפי שנראה להלן.

קשה לסכם את כוחם של הפלסטינים ועוזריהם המתנדבים בחודשים הראשונים במונחים של יחידות צבאיות שנטלו חלק בלחימה. אולם לשם השוואה עם הכוחות היהודיים שיתוארו להלן נסכם ונאמר שלקראת שיאה של המלחמה הבין-קהילתית, באפריל 1948, עמדו לרשות הערבים לכל היותר כעשרה גדודים חמושים בנשק קל בתוספת מספר זעום של תותחי שדה ושריוניות נושאות תותח. וכדי לסבר את האוזן נסכם ונאמר שבקרבות השתתפו מהצד הערבי לכל היותר 10,000 לוחמים חמושים ומאורגנים. ב-23 במארס 1948 הגיש הגנרל איסמאעיל צפואת, ראש הוועדה הצבאית, לליגה הערבית דו"ח מסכם ובו הוא מנה את סך הכוחות הלוחמים בארץ כדלקמן: 5,000 לוחמי צבא ההצלה, שפעלו במסגרת שמונה גדודים שנכנסו לארץ עד למועד כתיבת הדו"ח וכן כ-2,500 לוחמים פלסטינים מקבלי משכורת במסגרת הג'האד הקדוש באזור המרכז וירושלים. הוא הזכיר 'כוחות משמר בערים' אך לא פירט את מספרם. כן הוא לא הזכיר את אנשי האחים המוסלמים שהחלו באותה עת מגיעים לדרום הארץ ושמונו במאי כאלף לוחמים.³³

ד. הכוח היהודי בראשית המלחמה

לרשות היישוב עמדו למן היום הראשון כוחות סדירים שמונו כמה אלפי לוחמים. כוחות אלה כללו את משטרת היישובים היהודיים (The Jewish Settlement Police), שלהלכה הייתה נתונה לפיקוד בריטי, אך סרה בפועל למרות ה'הגנה' ונטלה חלק פעיל בפעולותיה מראשית הקרבות. משטרת היישובים מנתה עם פרוץ הקרבות קרוב לאלפיים שוטרים, שהיו מצוידים בנשק קל אשר כלל כחמישים מקלעים בינוניים מדגם ויקרס, נישאים בחלקם על גבי טנדרים. לצד הפלמ"ח היו אלה הכוחות הראשונים שהיו זמינים ליהודים מיד עם פרוץ הקרבות. נוסף על כך היו שמורים בתחנות הנוטרים ברחבי הארץ כ-7,000 רובים שעמדו לרשות ה'הגנה' וסייעו רבות לחטיבות חיל השדה (החי"ש) ההולכות ומתארגנות ולכוחות חיל המשמר (חי"ם) שהגנו על היישובים.³⁴ הפלמ"ח, הכוח הארצי ה'סדיר' של

31 ראו, מוריס, 1948, פרק ג, הערות שוליים 33-35; גלבר, ניצני החבצלת, עמ' 71-74.

32 מהדו"ח שהווכח לעיל מצוטט נזאל שרק 34 יוגוסלבים הצטרפו לצבא ההצלה עד ראשית פברואר. נזאל, האקסודוס מהגליל, עמ' 12.

33 הדו"ח מצוטט במאחורי הפרגוד, עמ' 152.

34 בתחנות הנוטרים היו שמורים רובים גם עבור 'שוטרים מוספים' שנועדו לתגבר את משטרת היישובים

ה'הגנה', מנה בראשית הקרבות 2,100 לוחמים מאורגנים ב-12 פלוגות, שהיו מאוגדות בארבעה גדודים.³⁵ בימים הראשונים לקרבות עמדו אפוא לרשות היהודים למעלה מ-5,000 לוחמים חמושים ומאורגנים.

החי"ש מנה לפני המלחמה כ-30,000 צעירים שעברו אימוני נשק ואימוני שדה והיו מאורגנים במסגרת פלוגות בעלות שדרת פיקוד (מפקדי כיתות, מפקדי מחלקות ומפקדי פלוגות) מלאה למדי. חברי החי"ש לא המתינו לצווי הגיוס של המוסדות הרשמיים והתייצבו לשירות מלא ביחידותיהם ממש בימי הקרבות הראשונים. פלוגות אלה אורגנו עוד בסוף 1947 במסגרת גדודים. במהלך חודש דצמבר וינואר הוקמו שש מסגרות חטיבתיות.³⁶ נוסף על אלה היו כ-30,000 אנשים מאורגנים במסגרות החי"ש וההגנה המרחבית של היישובים הכפריים. ב-9 בדצמבר החל גיוס גברים בני 17 עד 25 לפי צו שפרסם 'מרכז המפקד לשירות העם' ברחבי היישוב.³⁷

אפשר לסכם שבמהלך ינואר 1948 כבר עמדו לרשות היהודים כ-30,000 לוחמים מגויסים גיוס מלא. המגבלה העיקרית של כוחות אלה הייתה בתחום החימוש, הן מצד מספרם ואיכותם והן בגלל פיזורם וריתוקם ליישובים שונים. עם פרוץ הקרבות היו בידי ה'הגנה' 10,000 רובים, 4,000 תת-מקלעים, 800 מקלעים קלים, 150 מקלעים בינוניים, 700 מרגמות 2" וקרוב למאה מרגמות 3".³⁸ חלק ניכר מהנשק הזה היה שייך ליישובים ונדרש להגנתם. עד לבואו של הנשק מצ'כוסלובקיה בראשית אפריל היו רק חלק מהמגויסים של ה'הגנה' חמושים. מאחר שאת התת-מקלעים מדגם 'סטן' ואת התחמושת עבורם הצליחה התעשייה הצבאית של ה'הגנה' לייצר בכמויות ניכרות, חיפו ה'סטנים', שהיו יעילים ללחימה בלילה, אך טווח פגיעתם היה מוגבל, על המחסור בכלי נשק שממנו סבלו חטיבות זה"ל בראשית דרכן. מתחילת הקרבות עד סוף מאי 1948 ייצרו מפעלי התעשייה הצבאית של ה'הגנה' 15,000 תת-מקלעים מסוג 'סטן', יותר מ-200,000 רימוני רסס, 125 מרגמות 3" וכמות לא מבוטלת של כדורי 9 מ"מ ופצצות למרגמות.³⁹

רוב יישובי הספר היו מבוצרים עוד מימי המרד הערבי, ובראשית הקרבות גייס היישוב חברות בינוי ותעשייה כדי לשקם עמדות מגן, לכנות חדשות, לגדר ולמקלט את מרבית

במצבי חרום. ראו, יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, תל-אביב 1972 (להלן: סלוצקי, סת"ה), כרך ג, חלק שני, עמ' 1306.

35 שם, עמ' 1320. ראו גם מאיר פעיל, אברהם זוהר ועזריאל רונן, פלמ"ח: פלוגות המחץ בהגנה ובצה"ל, 1941-1949, תל-אביב 2008, עמ' 198.

36 ריכוז פלוגות החי"ש במסגרות חטיבתיות גובש כבר ב'פקודת המבנה הארצי' שיצאה מטעם הפיקוד העליון ב-7.11.1947. ראו, סלוצקי, סת"ה, עמ' 1338.

37 פנחס גוברין, צו גיוס: התגייסות היישוב למערכה, תל-אביב 1976 (להלן: גוברין, צו גיוס), עמ' 26-27.

38 לטבלה מלאה ומדויקת ראו, סלוצקי, סת"ה, עמ' 1247.

39 ראו, אורי מילשטיין, תולדות מלחמת העצמאות (להלן: מילשטיין, מלחמת העצמאות), תל-אביב 1989, כרך א, עמ' 235. פירוט רב על התפתחות התע"ש בשנים שקדמו למלחמה ובמהלך המלחמה, שם, עמ' 220-235.

לוחמי ה'הגנה' מתאמנים בעמק יזרעאל, 3.1.1948
צלם: זולטן קלוגר. באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

היישובים הכפריים ואת קווי החזית בערים המעורבות. בניית הביצורים פיגרה אחרי צרכי המציאות, והביצורים שנותרו מימי המרד הערבי התגלו לעתים כמלכודת מוות בתנאי המערכה החדשים. יכולת ההתבצרות באה לידי ביטוי חשוב בהגנה מפני ההתקפות שהערבים ניסו לערוך על יישובים מבודדים בתחילת המלחמה, כגון ההתקפה על אפעל, על כפר יעבץ, על כפר אוריה ועל שכונת התקווה בדצמבר 1947, וכן על גוש עציון, על כפר סאלד, על יחיעם ועל טירת צבי בינואר 1948.⁴⁰ ראוי להזכיר בנקודה זו את כושרה של התעשייה היהודית לשריין לצורכי הגנה כמות ניכרת של משאיות ואוטובוסים. אף שאמצעי זה לא עמד בהתקפות הגדולות של סוף חודש מארס, הוא עזר מאוד נגד צליפות והתקפות ספורדיות ומצומצמות בקיום התחבורה השגרתית דרך ריכוזי הערבים.

40 לפרטים על ההתקפה על שכונת התקווה ב־8.12.1947, ראו, מילשטיין, מלחמת העצמאות, כרך ב, עמ' 59-64. על הקרבות באפעל ב־30.12.1947, בכפר יעבץ ב־27.12.1947, בכפר סאלד ב־9.1.1948 ובכפר אוריה ב־11.1.1948, ראו, שם, עמ' 199-216. על הקרב בגוש עציון ב־14.1.1948, ראו, שם, עמ' 271-278. על הקרב ביחיעם ב־20.1.1948, ראו, שם, כרך ג, עמ' 39-50. על הקרב בטירת צבי ב־16.2.1948, ראו, שם, עמ' 61-68.

לצד כוחות ה'הגנה' פעלו בצד היהודי יחידות האצ"ל, שמנו באותו שלב כאלפיים לוחמים ועוד כמה מאות לוחמי הלח"י.⁴¹ הייתה להם היכולת לרכז לפעולות תקיפה ממוקדות כמה עשרות לוחמים, אם כי רוב פעולותיהם לא דרשו יותר מקומץ לוחמים נועזים.⁴² כאשר התפרשה המלחמה וקרבות שדה הפכו לעיקר המערכה, הפכה התמחותם של ארגונים אלה במעשי טרור פחות ופחות רלוונטית.

בהשוואת העוצמה הצבאית יש להביא בחשבון גם את היכולת התקציבית לתספק את הכוחות, לחמש אותם ולממן את פעילותם. הפער בין היכולת של הצדדים לגייס כסף היה קיצוני עוד יותר. אף על פי שוועדת האוצר של הוועד הערבי העליון הייתה בין הפעילות בוועדות, לא הצליח היושב ראש, עיזאת טנוס, לגייס עד תחילת הקרבות אלא 25,000 לא"י.⁴³ לעומת סכומים דלים אלה הגיע תקציב ה'הגנה' שהוכן לקראת פרוץ הקרבות לשלושה מיליון לא"י.⁴⁴ ואילו גולדה מאיר אספה עד מארס 1948 יותר מ־50,000,000 דולר בארצות הברית ובקנדה.⁴⁵

ה. מדוע כשלו היהודים

מהנתונים עולה שבשלב הראשון של המלחמה עלו כוחות היהודים לכל הפחות פי שלושה, אם לא יותר, על כוחות הערבים. והנה, חרף עדיפות הכוח שעמד לרשות היהודים נחלו כוחותיהם במשך ארבעת חודשי הלחימה הראשונים כמה מפלות כואבות. הם התקשו להבטיח את האינטרסים החיוניים שלהם ואף הגיעו עד סף מפלה מדינית חמורה. ה'הגנה' הצליחה להדוף את כל ההתקפות על היישובים המבודדים שיזמו הפלסטינים ואנשי צבא ההצלה באותם חודשים ובכמה פעולות תגמול יזומות, שנערכו בדרך כלל בלילות, נחלו לוחמיה הצלחות מרשימות. אך תועלתם של אלה למלחמה בכללותה הייתה שולית. הרושם הכללי שהשתרר בין משקיפים זרים, ואף בקרב יהודים רבים, היה שכוחות היישוב התקשו לעמוד מול יכולתם של הערבים ליצור בארץ אנרכיה ולעורר ספקות כבדים ביכולתם של היהודים לעמוד בפני התערבות צבאית ערב לאחר תום המנדט. נפילתם של יהודים רבים בקרבות, כגון מות הל"ה בדרום לגוש עציון או מות הט"ו בשוכם ממארב נגד התחבורה

41 בני מוריס מעריך שלאצ"ל היו 2,000–3,000 לוחמים ולח"י 200–300 לוחמים. מוריס, 1948, עמ' 105.

42 על פעולות הלח"י ראו, יעקב בנאי (מזל), חיילים אלמונים: ספר מבצעי הלח"י, תל-אביב תשל"ח, עמ' 616–618. ראו גם נתן ילין-מור, לוחמי חרות ישראל: אנשים, רעיונות, עלילות, ירושלים 1975, עמ' 435–436. על פעולות האצ"ל ראו, דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, תל-אביב 1980 (להלן: ניב, מערכות הארגון), כרך ו, עמ' 16–17, 41.

43 הנתון הזה מובא אצל מרדכי אביר, 'הגורם הערבי המקומי במלחמת העצמאות, באזור ירושלים', א"צ, 185/1046/70.

44 לפירוט התקציב ראו, סלוצקי, סת"ה, עמ' 1329.

45 גולדה מאיר, חיי, תל-אביב 1975, עמ' 155–158. בקיץ חזרה מאיר לארצות הברית ואספה עוד כ־50,000,000 דולר. שם, עמ' 171–172. היא מספרת שהתרומות הגיעו לסך של 150,000,000 דולר, ושחלק ניכר מהסכום הזה מימן את צורכי הרכש.

הערבית ליד רמאללה, ובעיקר כישלון שלוש השיירות הגדולות בסוף חודש מארס 1948 – בדרך ליחיעם, ליד נבי דניאל וליד חולדה – הותירו רושם שהיהודים אינם מסוגלים לנצח במערכה על ארץ ישראל, והפסימיסטים העריכו כי לא ניתן יהיה למנוע את השמדת היישוב. היו לכך כמה גורמים. הגורם הראשון היה שאף שכבר בחודש דצמבר 1947 היו ליהודים כוחות זמינים רבים יותר מאלה שעמדו לרשות הפלסטינים, עמדו לרשות האחרונים יתרונות רבים שמנעו מהיהודים למצות את כוחם ואפשרו לערבים לנקוט צעדים תוקפניים מוצלחים שהעמידו את היהודים במצוקה גוברת וגבו מהם קורבנות רבים. לערבים נודעה עדיפות בראש וראשונה בגלל מטרת המלחמה המוגבלת שהם הציבו לעצמם. ההנהגה הפלסטינית ותומכיה ממדינות ערב השכנות לא השלו את עצמם שיש בכוחם להכריע את המערכה בטרם יסתיים השלטון הבריטי וטרם ייכנסו צבאות ערב הסדירים למערכה. בני מוריס מסכם שורה של הוראות שהמופתי הוציא באותם חודשים וכותב: 'ההוראות בחודשים פברואר-מארס 1948 היו לרוב להימנע מהתקפה רבתי ולהמתין עד התפנות הבריטים או עד התערבות הצבאות הערביים'.⁴⁶

כישלון ניסיונותיהם של הפלסטינים לכבוש יישובים יהודיים מבודדים בסוף דצמבר 1947 ובראשית ינואר 1948 הוכיח שגם במערכות מקומיות שבהן ניתן לרכז כוחות עדיפים לזמן מה, אין ביכולתם להכריע את היהודים. הם לא הצליחו לכבוש אף יישוב וסבלו אבדות רבות. אפילו בתקיפת שולי ערים בלתי מבוצרות הם נחלו מפלות. כך הם הצליחו לרכז מאות לוחמים לתקיפת שכונת התקווה בתל-אביב אך נהדפו, איברו שישים לוחמים ואילו רק מגינים ספורים נהרגו.⁴⁷ גם 'צבא ההצלה' כשל בניסיונותיו להשמיד יישוב יהודי. ב-20 בינואר תקפו כ-300 לוחמי 'צבא ההצלה' בתגבורת כוחות פלסטינים את יחיעם, שעליה הגנו שבעים לוחמים יהודים. ב-16 בפברואר תקפו את טירת צבי על 115 מגיניה כ-600 אנשי 'צבא ההצלה' עם תגבורת של לוחמים פלסטינים וכשלו.⁴⁸

עם זאת הצליחו הערבים להשיג הישג מכריע על הבמה המדינית. כדי להשיג את מבוקשם בתחום זה היה על הפלסטינים לחולל בארץ אנרכיה מרבית וליצור את הרושם שהחלטת האו"ם מ-29 בנובמבר 1947, בדבר חלוקת הארץ לשתי מדינות, אינה בת הגשמה. אף שמעל במות שונות התלהמו מנהיגים ערבים ודיברו על הטלת היהודים לים, הם ידעו היטב שאין בכוחם לעשות כן. בכואם להגדיר את מטרת הלחימה של הכוחות הבלתי

46 מוריס, 1948, עמ' 118. מוריס מצטט מתוך דו"ח של הש"י מכתב שהמופתי שיגר בסוף דצמבר 1947 לחוסיין האלדי, חבר הוועד הערבי העליון שפעל מטעמו בירושלים לאמור: 'מטרת הפעולות הנוכחיות היא להטריד, ולהטריד בלבד, את היהודים. אין בשום פנים לפתוח בפעולות בעלות הקף רציני'.

47 ראו, יוסף אוליצקי, ממאורעות למלחמה: פרקים בתולדות ההגנה על תל-אביב, תל-אביב תש"י (להלן: אוליצקי, ממאורעות למלחמה), עמ' 129-139.

48 על מהלך הקרב בטירת צבי ראו, מילשטיין, מלחמת העצמאות, כרך ג, עמ' 61-65. בהסתמך על מקורות בריטיים כותב לבנברג שבהתקפה על יחיעם השתתפו 200-300 לוחמי צבא ההצלה מול חמישים מגינים, שכללו עשר נשים ותגבורת של שישים לוחמים שהגיעו לקיבוץ במהלך הקרב. ראו, לבנברג, ההכנות הצבאיות, עמ' 193-194.

סדירים שפעלו בארץ הם דיברו על 'חיסול הסיכוי ליישומה של החלטת החלוקה על ידי מעשי אלימות בלתי פוסקים בפילסטין'.⁴⁹ סלע מסכם את מטרות המלחמה של הערבים באותו שלב כדלקמן: 'על הערבים היה ליצור מצב שבו יהיה האו"ם חסר אונים נוכח מעשי האיבה המתרחשים בפלסטין בלא שיהיה מנגנון לביצוע חלוקת הארץ והקמת מדינה יהודית ובכך להביא לגניזת התכנית'.⁵⁰

יתר על כן, אף שהמופתי אל-חוסייני הרבה לתבוע את זכותם של הפלסטינים לנהל את מאבקם בעצמם ולדבר על חיסול הציונות, גם הוא הבין, מן הסתם, שההכרעה תבוא רק עם התערבות צבאות ערב במערכה.⁵¹ הוא היה מודע להיסוסיהם של מנהיגי המדינות הערביות מפני הצורך להתערב במלחמה, והבין שרק מצב של אנרכיה וסכנה הנשקפת לגורל הפלסטינים, כתוצאה מתגובות היהודים, יכפה על מדינות ערב לבוא להצלת פלסטין.⁵² אכן, הטבח בדיר יאסין בראשית אפריל ובריחת ערביי חיפה בסוף אותו חודש, הם שדחפו את המלך עבראללה, כפי שהוא עצמו העיד, להעמיד עצמו בראש המערכה. ספק אם הפלסטינים צפו מראש שזו תהיה תוצאת מלחמת הגרילה שהם יזמו, אך בדיעבד זו הייתה משמעותה. לצורך ההגשמה של מטרות מלחמתם לא נדרשו הפלסטינים להכריע במערכה. די היה להקיז הרבה דם, לשבש את החיים בערים המעורבות ובעיקר לפגוע בתחבורת היהודים באזורים שרוב אוכלוסייתם ערבית. לביצוע משימות אלה עמדו לפקודתם הכוחות המגויסים המוגבלים ובעת הצורך יכלו לגייס המון כפריים בשיטת הפזעא. כדי לפוצץ מכונית תופת ברחוב בן-יהודה בירושלים ב־22 בפברואר 1948 או להפעיל מכונית תופת במוסדות הלאומיים בירושלים ב־11 במאָרס, לא נדרשו כוחות רבים. די היה בקצין חבלה מוכשר ובקומץ תוקפים כדי להרוג עשרות יהודים וליצור רושם של אין אונים ואנדרלמוסיה.

הצלחת הערבים להשמיד כוחות יהודיים מבודדים – כמו במקרה נפילת י"א לוחמי 'גבעתי' באזור גן יבנה, בקרב הל"ה בדרך לגוש עציון ובהרג הט"ו בעטרות, כמו גם ברצח הפועלים היהודים בבתי הזיקוק במפרץ חיפה – נבעה בעיקר משגיאות הצד היהודי ולא הצביעה על מאזן כוחות חיובי לטובת הפלסטינים. עם זאת, אירועים אלה היו דרמטיים והשפיעו הן על מצב הרוח ביישוב והן על רושם האנרכיה הגוברת כלפי חוץ.

אכן, כאשר העלה הנציג האמריקני באו"ם ב־19 במאָרס את ההצעה לבטל או להשעות את החלטת החלוקה ולהמירה בהטלת נאמנות בינלאומית על השטח, נראה שהערבים השיגו את מטרת פעילותם הצבאית. סירוב הבריטים להאריך את שהות צבאם בארץ עורר בווינגטון חשש שמא יידרשו הם להתערב לשם הצלת היהודים. באמצע ינואר העריך

49 דברי עזאם פחה, טהא האשמי ואיסמעיל צפואת מובאים אצל סלע, הערבים הפלסטינים, עמ' 155.

50 שם, עמ' 152 ומקורותיו בהערה 101.

51 על תביעות המופתי לבכורה בניהול המאבק בארץ ראו, מאחורי הפרגוד, עמ' 57-59.

52 על מדיניות המופתי ועמיתיו ובעיות שליטה שלו בציבור הערבי ראו, סלע, הערבים הפלסטינים. על הדרך שבה הבינו גורמי המודיעין של היישוב את מדיניות המופתי ראו, גלבר, ניצני החבצלת,

עמ' 56-62.

יושב ראש המטות המאוחדים של ארצות הברית, הגנרל אלפרד גרינטר, שידרשו 80,000 עד 160,000 חיילים כדי לכפות את החלטת החלוקה וכדי להציל את היישוב היהודי מכליה.⁵³ הערכה מופרזת בעליל לנוכח העובדה שהערבים הצליחו להעמיד פחות מ-10,000 איש בשדה המערכה עד מאי 1948.

הגורם השני שאפשר לערבים להשיג הישגים בשלב הלחימה הראשון היה החלטת הבריטים לקיים את ריבונותם ואת אחריותם לשלטון במדינה עד לסיום המנדט ב-15 במאי, ולהבטיח ככל האפשר 'חוק וסדר' כמתחייב ממעמדם כריבון בארץ.⁵⁴ יכולתם של הבריטים לבצע מדיניות זו ולהשליט סדר הלכה ונחלשה ככל שהתקדם תהליך פינוי כוחותיהם. אולם בחודשים הראשונים הם עדיין יכלו למנוע הכרעה ברורה בידי צד זה או משנהו. הם נזהרו מלהסתבך בקרבות, אך כאשר נוצרו מצבים קשים במיוחד הם נטו להתערב לשם סיום התקריות ומניעת הכרעה מקומית חד צדדית.

המדיניות הבריטית הזו הקנתה בשלב הראשון ללחימה יתרון בולט לכוח הפלסטיני בעיקר במלחמה על הדרכים. עם הפעלת תכנית הפינוי ראגו הבריטים להבטיח את הדרכים שנועדו לפי התכנית לשמש את כוחותיהם בנסיגתם לחיפה ולרפיח. עד מהרה הם איבדו עניין בדרכים צדדיות. כך, למשל, אף שיחידה בריטית המשיכה לשמור על משאבות המים בדרך לירושלים, הכביש מצומת לטרון מזרחה נשאר חשוף להתקפות הערבים. כל מה שהיה דרוש לערבים כדי לשבש את ההספקה לירושלים היהודית או למנוע הספקה לעמדות מבודדות כגון קיבוץ יחיעם ויישובי גוש עציון, היה ליצור חסימות פיזיות, למקש אותן ולתקוף את השיירות היהודיות בנקודות תורפה ממוקדות, כגון במעבר הצר ליד שער הגיא או בפיתולי הדרך ליד בריכות שלמה. נקודות תורפה אלה נמצאו בלב שטחים שבהם היו פזורים כפרים ערביים אשר שימשו בסיסים לתוקפים בדרכים. ההגנה על שיירות בידי לוחמים שלחמו מתוך המכוניות התבררה כרבת קורבנות ולא תמיד הצליחה להעביר את המכוניות. הדרך היחידה אולי לפתרון הבעיה הייתה השתלטות של קבע על שטחים השולטים על הדרך. אולם בשלב הזה לא אפשרו הבריטים לאף צד לכבוש ולהחזיק דרך קבע יישובים של היריב או להקים משלטים קבועים בצדי הדרכים.⁵⁵ הנחת היסוד ששלטה

53 מצוטט ביומניו של ג'יימס פורסטל, שר ההגנה האמריקאי. ראו, Walter Millis (ed.), *The Forrester Diaries*, New York 1951, p. 376. מן הראוי לציין שדברי דיפלומטים יהודים בבירות המערב בימים שלפני הצלחות מבצע תכנית ד' דיברו אף הם על הצורך בהתערבות צבאית בינלאומית למניעת פלישת צבאות ערב. ראו למשל דברי משה שרתוק במועצת הביטחון ב-28.2.1948. משה שרת, *בשער האומות*, תל-אביב 1958, עמ' 168.

54 על מדיניות זו ראו, מוטי גולני, *הנציב האחרון: הגנרל סר אלן גורדון קאנינגהם, 1945-1948*, תל-אביב 2011 (להלן: גולני, *הנציב האחרון*), עמ' 238-259.

55 מראשית הלחימה הקנו הבריטים שליטה מלאה לצד זה או אחר בשטחים שבהם נמצאה אוכלוסיית הומוגנית, כגון בתל-אביב ובשכם. בתקופה זו נכבשו רק כפרים מספר שהיו סמוכים לשטחים בשליטה מלאה של היהודים, כגון קיסריה שהתרוקנה מרוב יושביה והייתה סמוכה מאוד לקיבוץ שדות ים, ביר-עדס בשולי פתח תקווה, סומייל וג'מוסין ליד תל-אביב, אך מנעו זאת באזורים מעורבים ובדרכים

בחשיבה של הנהגת היישוב, שהבריטים עוינים למפעל הציוני ופועלים לעזרת הערבים, עוררה חשש שהם ינצלו כל הזדמנות להכות בכוחות ה'הגנה'. הפיקוד נמנע מעימותים עם המשטרה ועם הצבא הבריטי, ולא ניסה אפילו לכבוש שטחים כיבוש של קבע, שמא ייצאו הבריטים נגדם.⁵⁶

שלושת הקרבות שסימלו יותר מכול את נקודת השפל בלחימתו של הצד היהודי על הדרכים – שיירת יחיעם, שיירת נבי דניאל ושיירת חולדה – נבעו מתנאי הלחימה באותו שלב, לא מיחסי כוחות גרועים. מרגע שהתברר בראשית אפריל, במסגרת מבצע 'נחשון' וקרבות משמר העמק, שהבריטים שוב אינם אוכפים את מרותם כמקודם ושוב אינם מונעים מה'הגנה' כיבוש קבע של כפרים ושליטה על שטחים רציפים, התהפך הגלגל והיהודים היו מסוגלים להביא לידי ביטוי את יתרון כוחם.

הגורם השלישי שהקשה על כוחות ה'הגנה' בתנאי הלחימה ששררו בחודשי החורף של תש"ח, נבע מהכורח לפזר ולפצל את הכוחות. מול הטקטיקה הערבית לרכז כוחות לשם פגיעה מקומית וניסיונותיהם לפגוע ביישובים מבודדים, נאלצה ה'הגנה' לרתק כוחות לכל אחד ממאות היישובים שהיו פזורים לרוחבה ולאורכה של הארץ ומקצתם היו מבודדים בעומק שטחים שהיו בשליטת הערבים. הגנת היישובים הופקדה בידי החי"ם, אך גם כוחות החי"ש התקשו לחלץ עצמם מבעיות ההגנה המקומית. חי"ש תל-אביב נשאר מרותק חודשים רבים לחזית הלחימה בקו התפר בין גוש דן לעיר יפו והכפרים שסביבה. כוחות החי"ש במושבות הוצאו מתוכן כבר בינואר ובפברואר, אך במקרים רבים נאלצו להגן על יישובים מרוחקים וקטנים יותר כמו כפר אוריה, גן יבנה, כפר יעבץ ואחרים.

עד חדירת הצבאות הערבים באמצע מאי, התמידה ה'הגנה' לקיים את הפקודה שנקראה 'תל-חי' ואשר הוצאה בידי המטה הכללי עוד באוקטובר 1947 לרגל התחממות הגבול בצפון והחשש לפלישת כוחות סוריים. הפקודה קבעה ש'אין לפנות אף נקודה ויישוב עבריים ומחזיקים בהם עד האיש האחרון'.⁵⁷ ב-23 באפריל פיזר בן-גוריון בזעם את ישיבת מטה מחוז ירושלים שבו עלתה ההצעה לפנות את גוש עציון, כשהוא צועק: 'לא נפנה ישוב

ששימשו את שני הצדדים.

56 מוטי גולני סבור שבראשית המלחמה עדיין חשבו היהודים במונחים של מאורעות 1936 והניחו 'כי בתוך זמן קצר יחסית שוב ישתלטו על המתרחש ושוב יגנו האינטרס הבריטי והצבא הבריטי על היישוב היהודי'. מוטי גולני, **מלחמות לא קורות מעצמן: על זיכרון, כוח ובחירה**, מושב בן-שמן 2002, עמ' 148. הוא לא מביא סימוכין לטענה זו, אך מכל מקום עד מהרה התברר ליהודים שהבריטים אינם פועלים לפי ציפייה זו והשתררה התחושה שהם פעולים למען האנרכיה, ועמה החשש מפני התנגשות עם כוחות השלטון.

57 לנוסח הפקודה ראו, סלוצקי, **סת"ה**, כרך ג, חלק שלישי, עמ' 1948. לדיון על הגשתה בתנאי המלחמה ראו, נורית כהן-לבינובסקי, **פליטים יהודים במלחמת העצמאות**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור בפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב 2010, עמ' 42-43, 278-279. לבינובסקי מצינת בהבלטה שהפקודה לא אסרה על פינוי ילדים ונשים; פינוי שבוצע במקומות רבים כבר מראשית הלחימה.

עברי! לא נפנה ישוב עברי!⁵⁸ פירושה של פקודת 'תל חי' וההחלטה שלא לפנות אף יישוב חייבה ריתוק כוחות רבים להבטחת יישובים רבים, גם כאלה שבסופו של דבר לא הותקפו. כתוצאה מפיזור זה עוכבה היכולת לרכז את הכוחות באגרופי לחימה מרוכזים לחודשים רבים. החלטת ההנהגה היהודית להימנע מפינוי יישובים והפיזור הרב של יישובים מבודדים רבים הקשתה על הצד היהודי להביא לידי ביטוי את יתרון כוחו.

ו. הכרעת הפלסטינים: מראשית אפריל עד אמצע מאי 1948

שני האירועים הדרמטיים שהביאו למעבר ה'הגנה' לאופנסיבה כוללת לא היו מתוכננים מראש. היוזמה למבצע 'נחשון', שהחל בליל ה-3 באפריל 1948, ננקטה בימים האחרונים של חודש מארס, בעקבות כישלון מעבר השיירה לירושלים ליד חולדה. המבצע נעשה חיוני ודחוף כדי לאפשר את חידוש משלוח שיירות האספקה והתגבורת לירושלים. המערכה סביב קיבוץ משמר העמק נערכה בעקבות התקפת 'צבא ההצלה הערבי' בפיקודו של פאוזי אל-קאוקג'י על הקיבוץ ב-4 באפריל. אולם, שתי המערכות הללו חשפו לעיני הפיקוד העליון, מיד עם תחילתן, את העובדה שתהליך פינוי הצבא הבריטי מהארץ התקדם במידה המונעת ממנו למנוע מה'הגנה' כיבוש של קבע של כפרים ערביים. גם אחרי קרבות 'נחשון' ומשמר העמק עדיין נשמרו כוחות ה'הגנה' מלהתנגש עם הכוחות הבריטיים. רק באמצע חודש אפריל, משהתברר שהבריטים מפנים אזורים נרחבים מהארץ, תפס ביצוע תכנית ד' תאוצה מלאה. תכנית ד', שתוכננה בראשית חודש מארס, נועדה לבסס – עם צאת הבריטים מהארץ – את שליטת היהודים על שטחי ארץ ישראל שנקצבו עבור מדינתם בתכנית החלוקה, וכן לתפוס עמדות אסטרטגיות על צירי הפלישה המשוערים של צבאות ערב עם תום המנדט.⁵⁹ ביצוע התכנית לא החל בכל הארץ בבת אחת, אלא היה מותנה ברוב המקומות בתהליכי הפינוי הבריטי ועיקר מהלכיה בוצעו במחצית השנייה של אפריל ובמשך חודש מאי.

בהמשך ישיר לכיבוש כפרים פלסטיניים על קטעים מהדרך לירושלים ובהרי מנשה בואך תל מגידו, ניהלה ה'הגנה' במשך כחודש וחצי אופנסיבה אינטנסיבית ומקיפה נגד הכוחות הפלסטיניים והמתנדבים של צבא ההצלה, ריסקה את הכוח הפלסטיני ופגעה קשות בצבא ההצלה, שנאלץ לעזוב את הארץ ולשוב לסוריה לשם התארגנות מחדש. היוזמה עברה כליל לצד היהודים ושטחים נרחבים ורצופים נכבשו בידי ה'הגנה' ויצרו בסיס טריטוריאלי יציב להקמת מדינת ישראל ולהגנה על שטחה.

יחסי הכוחות בשלב זה היו באופן בולט ומכריע לטובת היהודים. לרשות 'צבא ההצלה הערבי' עמד, כמתואר לעיל, כוח לא מבוטל ומספר תותחי שדה וקומץ שריוניות נושאות

58 על המחלוקת בין האלוף שאלתיאל ויועצו שלום עשת, שתמכו בקיצור הקווים ובפינוי יישובים מרוחקים שקשה להגן עליהם, ובין הפיקוד העליון ראו, מוטי גולני, 'מטה מחוז ירושלים וגוש עציון בתש"ח', בתוך: מרדכי נאור (עורך), גוש עציון מראשיתו עד תש"ח, ירושלים תשמ"ז, עמ' 181-192.

59 על תכנית ד' ראו, עודד מסר, תכניות אופרטיביות של ההגנה, 1937-1948, תל-אביב 1996.

תותחים קלים. אולם מול כ-10,000 לוחמים ערביים המאוגדים בכעשרה גדודים ניצבו עתה למעלה מ-30,000 לוחמים יהודים, מאוגדים בתשע חטיבות (למעלה משלושים גדודים). במהלך חודש אפריל ומחצית מאי הטילה ה'הגנה' לשדות המערכה כוחות עדיפים ברוב החזיתות. כ-300 כפרים פלסטיניים, שלהגנתם עמדו קומץ חיילי מיליציה מקומית, הותקפו בדרך כלל בכוח של פלוגה או יותר ולא החזיקו מעמד. את רוב הקרבות הכריעו אנשי חיל הרגלים, שצוידו בראשית אפריל בכמות ניכרת של נשק קל חדש (רובים, מקלעים ומקלעים בינוניים) אשר נרכש בצ'כוסלובקיה.⁶⁰ בראשית אפריל הגיעו לארץ 5,000 רובים, 250 מקלעים ו-5,000,000 כדורים. עד סיום מבצעי תכנית ד' הגיעו עוד 20,000 רובים, 2,400 מקלעים ו-27 מיליון כדורים.⁶¹

לרשות צה"ל עמדו עתה יחידות חמושות היטב ובחלקן אף מנוסות בקרבות, ובראשן עמדו מפקדים מיומנים למדי. קורס הקצינים שנערך בחודשים פברואר-מארכ בפיקודו של חיים לסקוב, הזרים אל שורות ה'הגנה' כ-300 מפקדי מחלקות חדשים, שהפכו לחוט השדרה של הפיקוד הזוטור של הכוח הלוחם ונטלו חלק נכבד באופנסיבה.⁶² גם הכוחות הערביים שעמדו מולם תוגברו, כמסופר לעיל, אולם נפילתו של עבד אל-קאדר אל-חוסייני בקרבות הקסטל ב-8 באפריל גרמה דמורליזציה רבה בקרב הכוחות שעמדו לרשותו וקרבות משמר העמק פגעו קשות ביחידות 'צבא ההצלה'.

ה'הגנה' הייתה עתה מסוגלת לרכז כוחות ליעדים נבחרים. לנוכח היוזמה הרב צדדית שנטלה ה'הגנה', נאלצה ההנהגה הערבית לפזר חלק מכוחותיה לתגבור הכוחות המקומיים ששמרו על הערים והעיירות הפלסטיניות. היו מקומות שבהם הצליחו גדודי צבא ההצלה לרכז כוחות בגזרה ספציפית והקשו לא מעט על לחימת היהודים. כך קרה במבצע 'יבוס', כאשר נהרפה התקפת הפלמ"ח על נבי סמואל אור ליום 23 באפריל בידי כוח של צבא ההצלה שהוחש למקום או בהתקפת כוח מחטיבת 'גבעתי' על תל אריש (תל גיבורים היום) ליד חולון ב-28 באפריל, שנתקל בכוחות העיראקיים שהוזעקו להגן על יפו, נהדרפו וסבלו אבידות.⁶³ כיוצא בזה הצליחו כוחותיו של אדיב אל-שישאקלי מצבא ההצלה לרכז כוחות

60 על עסקת הנשק עם צ'כוסלובקיה ראו, אילן, אמברגו, עמ' 166-190.
 61 על משלוחי הרכש הראשונים מצ'כוסלובקיה ראו, פנחס וזה, המשימה: רכש, תל-אביב 1966 (להלן: וזה, המשימה), עמ' 171-186.
 62 על קורס זה ראו, זהבה אוסטפלד, צבא נולד: שלבים עיקריים בכניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון, תל-אביב 1994, עמ' 154-159.
 63 על קרב נבי סמואל ראו, זיו אנג'ל, 'הקרב בנבי סמואל', בתוך: אלון קדיש ומשה ארנוולד (עורכים), קרבות יבוס, תל-אביב 2008 (להלן: אנג'ל, הקרב), עמ' 30-44; לוי יצחק (לויצה), תשעה קבין: ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות, תל-אביב 1986 (להלן: לוי, תשעה קבין), עמ' 208-211. לתיאור חווייתי הנסמך בעיקר על עדויות לוחמים ראו, צביקה דרור, הראל: הקרב על ירושלים - חטיבת פלמ"ח-הראל במערכה על ירושלים תש"ח, תל-אביב 2005 (להלן: דרור, הראל), עמ' 117-152. על קרב תל אריש ראו, אברהם אילון, חטיבת 'גבעתי' במלחמת הקוממיות, תל-אביב 1959 (להלן: אילון, גבעתי), כרך א, עמ' 504-514.

ניכרים להתקפה על רמות נפתלי ב־1 במאי, לעקור את מגיני המקום מחלק ממוצבי החוץ שלהם וכמעט לכבוש את היישוב.⁶⁴ אולם ניצחונות מקומיים אלה לא מנעו מה'הגנה' להכריע במערכה בכללה משום שלרשותה עמדו כוחות עדיפים. כך, למשל, במבצע 'חמץ' (שנערך במרחב תל־אביב ב־28-30 באפריל) בכללותו עלו כוחות היהודים על כוחות הערבים בצורה מובהקת. היהודים הצליחו לגייס למבצע שלוש חטיבות (כשמונה גדודים) ועוד כ־800 לוחמי האצ"ל, שכבשו את שכונת מנשיה. אפשר להניח שמספר הלוחמים היהודים שנטלו חלק במערכה הזו לא נפל מ־3,000. קשה לאמוד במדויק את הכוח הערבי שעמד מולם אך לא היה זה רחוק מהאמת אם נעריך אותו בפחות מ־1,000 לוחמים: כ־300 לוחמי 'צבא ההצלה' ששהו ביפו מזה זמן; גדוד אג'נדין מ'צבא ההצלה' שהוועק בעקבות התקפת האצ"ל על מנשיה וכלל למעלה מ־200 לוחמים; כמספר הזה מנו כוחותיו של חסן סלאמה, שהמשיך לפעול באזור ועוד כ־200 אנשי המיליציות המקומיות שהיו מפוזרים בכפרים שהותקפו. אין פלא אפוא שה'הגנה' כבשה תוך ימים ספורים את מחנה תל־השומר ועוד כחצי תריסר כפרים, וניתקה כליל את הכוח הערבי ביפו מעורפו.⁶⁵

גם בגליל העליון הצליחה ה'הגנה' לרכז כוחות ניכרים לביצוע מבצעי 'יפתח' ו'מטאטא'. לרשותו של יגאל אלון, מפקד המבצעים הללו, עמדו שני גדודים מאומנים של חטיבת 'יפתח', גדוד מחטיבת 'לבנוני' שנשלח לגליל העליון כבר בחורף וכן כוחות חי"ש וחי"ם מיישובי הגליל העליון. ביום שבו הותקפה רמות נפתלי, כבשו לוחמי הגדוד השלישי את ביריה ואת עין זיתון. מבצע 'מטאטא' שהחל שלושה ימים אחר כך, ב־4 במאי, לא נתקל בהתנגדות קשה והביא לפינוי השטח שבין טבריה ובקעת גנוסר ועמק החולה.⁶⁶ אלה רק חלק מהמבצעים שבהם הצליחה ה'הגנה' באותה עת לרכז כוחות בו זמנית בחזיתות שונות ולהכריע את הפלסטינים ואת עוזריהם מ'צבא ההצלה'. טבריה, חיפה, צפת ובית שאן, ולבסוף גם יפו ועכו, ערים מרכזיות של הערבים, נפלו בזו אחר זו.

בקרבות חודש אפריל כבר הורגשה היטב השפעת התעמולה הערבית שהבליטה את טבח דיר יאסין שנתפס בידי האוכלוסייה הערבית כחזות מה שצפוי להם אם היהודים יכבשו את כפריהם ואת עריהם. במרבית היישובים הערביים שהותקפו בידי ה'הגנה' ברחו התושבים מפחד הקרב והגורל הצפוי להם מידי היהודים. בריחת התושבים גרמה גם לא מעט עריקות מקרב הלוחמים, שרובם היו בני המשפחות הנמלטות. כן גרמה הבריחה ההמונית אנרכיה בכפרים, בערים ובדרכים. היו שהעדיפו לברוח עוד בטרם החלה המערכה. נחיתותם

64 כ־300 לוחמים ערבים בסיוע שריוניות ותותחי שדה תקפו כחמישים מגינים. על פרטי הקרב ראו, ורדה שולמן, **רמות נפתלי במערכה**, תל־אביב תשמ"ד.

65 חטיבות ה'הגנה' שנטלו חלק במבצע היו 'גבעתי' עם שלושה גדודים, אלכסנדרוני עם שלושה גדודים וכן כוחות מחטיבת 'קריית'. ראו, 'הוראות מבצע חמץ', מסמך מטכ"ל/אג"ם, 26.4.1948, א"צ, 6647.49.15. הכפרים הערביים שנכבשו במסגרת מבצע 'חמץ' היו: סלאמה, ח'יריה, סקיה, כפר עאנה, יאזור, בית דג'ן. ראו, אילון, **גבעתי**, עמ' 497-520; גרשון ריבלין וצבי סיני (עורכים), **חטיבת אלכסנדרוני במלחמת הקוממיות**, תל־אביב 1964, עמ' 170-184.

66 על מבצע 'יפתח' ומבצע 'מטאטא' ראו, מוריס, 1948, עמ' 178-183.

הטופוגרפית וההמוגרפית של ערביי טבריה והפחד שנפל עליהם מן השמועות בדבר טבח שבוצע בכפר נאצר א־דין הסמוך לעיר, הביאו את פרנסי העיר הערבים להיעתר להצעות הבריטים לסייע בפינוי העיר וכל תושביה הערביים יצאו בשירות של אוטובוסים ומשאיות לנצרת ולצמח בטרם הותקפו בידי כוחות ה'הגנה'⁶⁷.

עם זאת אין לקבל את הטענות הרווח היום בנרטיב הפלסטיני כאילו היה ביצוע תכנית ד' מסע כיבוש חד צדדי, שלא נתקל בהתנגדות הפלסטינים כלל.⁶⁸ בכל אותם מקומות שהפלסטינים או שותפיהם מקרב המתנדבים החליטו לעמוד מול תוקפיהם נתקלו הכוחות היהודיים, גם כאשר הצליחו לגייס כוחות ניכרים ואף כשהשיגו עדיפות מקומית, בהתנגדות עיקשת ולעתים אף נכשלו. כידוע הוכרע הקרב על מנזר סן סימון בקטמון על חודו של תער.⁶⁹

יתר על כן, חרף עדיפות כוחות היהודים, עדיין נותרו בידי הערבים כוחות לא מבוטלים והיו מקומות שבהם עלה בידיהם לרכז כוחות ולהשיג עדיפות מקומית ואף אזורית. כך למשל נתקלו כוחות 'גולני', שתקפו את הכפר לוביה בגליל התחתון ב־9 ביוני, בתגבורות ניכרות שהגיעו לאזור והכשילו את ההתקפה. כך גם קרה בשתי ההתקפות של הפלמ"ח על מצודת נבי יושע שלא צלחו ב־15 וב־20 באפריל ובמקומות לא מעטים אחרים שבהם ניטשו קרבות עזים.⁷⁰ לאחר שמתנדבי האחים המוסלמים החלו להגיע ממצרים לאזור עזה בסוף חודש מארס, הוטה מאזן הכוחות בנגב במידה ניכרת לרעת הכוחות היהודים. לרשות ה'הגנה' עמדו כ־400 אנשי חטיבת 'הנגב' של הפלמ"ח, שנוספו על חברי הקיבוצים והמושבים אשר הגנו על היישובים הפזורים ברחבי הנגב והיו ברוב המקרים חמושים רק בחלקם. דב ינון, חוקר הצבא המצרי במלחמה, העריך את כוחות המתנדבים הזרים שהגיעו לנגב ולדרום השפלה עד אמצע חודש מארס בכ־800 לוחמים, ועוד כ־400 שוטרים ונוטרים פלסטינים שהצטרפו למיליציות המקומיות ומנו לפי הערכתו 1,500 לוחמים חמושים.⁷¹

67 לתיאור המאורעות בידי אחד ממפקדי ה'הגנה' ראו, נחום עכו, המאבק על טבריה: הראשונה לשרוד במלחמת העצמאות, תל־אביב 1991. לממצאי המחקר בנושא ראו, מוסטפא עבאסי, 'פינוי ערביי טבריה והרס העיר העתיקה 1948-1949', בתוך: ציונה גרוסמרק ואחרים (עורכים), מחקרים חדשים על הגליל: ספר העשור לכנס מחקרי הגליל, תל־חי תשס"ט, עמ' 340-371.

68 לטענות זה ראו, S. Abdel Jawad, 'The Arab Palestinian Narratives of the 1948 War', in: Robert I. Rotberg (ed.), *Israeli and Palestinian Narratives of Conflict: History's Double Helix*, Bloomington 2006, pp. 72-411.

69 ראו, אנג'ל, הקרב, עמ' 144-196.

70 ההתקפה על לוביה נערכה רק ב־9 ביוני, אך היא הייתה השלמה מאוחרת של תכנית ד' בגזרה זו. ראו, בנימין עצינוני (עורך), אילן ושלח: דרך הקרבות של חטיבת גולני, תל־אביב [חש"ד] (להלן: עצינוני [עורך], אילן ושלח), עמ' 220-234. על מצודת נבי יושע נערכו שתי התקפות בידי הגדוד השלישי של הפלמ"ח, אחת ב־15 באפריל והשנייה חמישה ימים מאוחר יותר. לתיאור הקרבות ראו, יפתח אחוזת הסופה: סיפורה של חטיבת יפתח/פלמח, נערך ויצא לאור בידי קבוצת מפקדים, בתיים 1970 (להלן: יפתח), עמ' 101-108.

71 דב ינון, צבא מצרים בתחילת מלחמת העצמאות, תל־אביב 2005 (להלן: ינון, צבא מצרים), עמ' 42.

כאשר ב־15 במאי 1948 חדרו הצבאות הסדירים של מדינות ערב לתחומי ארץ ישראל טרם הושלם ביצוע משימות תכנית ד'. ברוב הגזרות נותרו יישובים ערביים שכיבושם נכלל בתכנית ד', ועדיין נותר הצורך לכבוש אותם, כדי למנוע מהפולשים לחבור אליהם ולהשיג בכך יתרון התחלתי ניכר. אמנם הערים צפת, טבריה, חיפה ויפו כבר נפלו ביד היהודים. עם צאת הבריטים השתלטה ה'הגנה' במסגרת מבצע 'קלשון' על אזורי הביטחון שהבריטים התבצרו בהם במרכז ירושלים ובשכונותיה הדרומיות. אולם, עדיין נותרו כפרים לא מעטים שכיבושם הושלם תוך כדי ניהול הקרבות נגד הצבאות החודרים. ברור שאילו צי בלימת הפולשים הפחיתו את יכולת ה'הגנה' לרכז כוחות בהיקף שבו פעלה עד אותו מועד. בה בעת הצליחה ה'הגנה' לרכז כוחות עדיפים לכיבוש אותם יעדים שנותרו מאחור או בתוך. כך, למשל, תקפו כשלוש פלוגות של חטיבת 'גבעתי' את הכפר יבנה, שבין מגניו עדיין שהו מתנדבים מספר מחוץ לארץ, אך סך הכוחות המגינים נפל מאלה שתקפו אותם.⁷² כיוצא בזה קרה גם בעכו. המטה הכללי חשש להחליש את כוחה של חטיבת 'כרמלי', שפעלה באזור שהיה אמור להיות ציר הפלישה של צבא לבנון, בשעה ש'צבא ההצלה' החל מגיע אליו ממזרח. אף על פי כן הצליח משה כרמל לרכז להתקפה גרוד שלם שהתגבר, לאחר קרבות לא קשים, על הלוחמים המקומיים שנפלו בכוחם מתוקפיהם.⁷³ באותה עת, בטרם הגיע הצבא העיראקי לאזור, תקף גרוד של 'גולני' את כפרי הערבים במרכז עמק יזרעאל. אחרי קרבות עזים כבש את הכפר זרעין ובהמשכו את הכפר מזאר שבמרומי הגלבוע.⁷⁴ חטיבות צה"ל תוגברו באותם ימים על ידי גיוסים מאוחרים יותר ובידי אנשי האצ"ל. רוב החטיבות היו עתה חזקות דיין כדי לפעול בו בזמן הן כלפי הפולשים מבחוץ והן כלפי כוחות הפלסטינים שעוד נותרו מאחור. עם זאת, העימות שהחל עתה עם הצבאות הסדירים של ארבע מדינות ערב יצר מהפך ביחסי הכוחות. התקופה המכונה בשם 'בלימה' בין 15 במאי ל־11 ביוני, הייתה הקשה ביותר לצה"ל מכל שלבי מלחמת העצמאות. צה"ל, שעל הקמתו החליטה הממשלה בעיצומם של הקרבות, עמד לראשונה בנחיתות מול הכוח הערבי. כעמודים הבאים ננסה לנתח ביתר פירוט את משמעותה.

72 על כיבוש יבנה ראו, אילון, *גבעתי*, כרך ב, עמ' 143-147. לפי מחקרו של ינון היו בכפר יבנה 120 מתנדבים עיראקים.

73 על כיבוש עכו מצוי באת"ה תיק המכיל דו"ח מסכם, מסמכים שונים ופרוטוקול של שיח לוחמים שהשתתפו בלחימה, שהתקיים בשנת 1960. ראו, את"ה, תיק 100/60. מאמרו המסכם של מוסטפה עבאסי נסמך הן על מקורות יהודיים והן על מקורות ערביים. ראו, עבאסי, *הקרב על עכו*. עבאסי מעריך שבעת הקרב האחרון עמדו לרשות הערבים לכל היותר 150 לוחמים חמושים. ראו גם משה כרמל, *מערכות צפון*, תל-אביב 1949, עמ' 149-162; צדוק אשל (עורך), *חטיבת 'כרמלי' במלחמת הקוממיות*, תל-אביב 1973 (להלן: אשל [עורך], כרמלי), עמ' 174-186.

74 על קרבות אלה ראו, עצינוני (עורך), *אילן ושלח*, עמ' 198-208; דני הררי, *מלחמת העצמאות בצפון*, עמ' 114. זוהי עבודה שלא פורסמה אך עותק ממנה נמצא בארכיון יד טבנקין, תיק 12-1/54/2 (להלן: הררי, *מלחמת העצמאות בצפון*).

ז. שלב הבלימה

תקופת השפל החמורה ביותר במלחמת העצמאות ביחסי הכוחות בין היהודים לאויביהם החלה עם חדירת הצבאות הסדירים של ארבע מדינות ערב לתחומי ארץ ישראל ונמשכה 27 יום, עד לכניסת ההפוגה הראשונה לתוקפה ב-11 ביוני. תקופה זו מכונה בספרות העברית 'תקופת הבלימה'.⁷⁵ היתרון היחסי של הכוחות הערביים לא נבע מהמספר המצרפי של הלוחמים שהכניסו הערבים למערכה, אלא מעדיפותם המכרעת בסוגי החימוש שהפעילו ומהעובדה שהיוזמה הייתה רוב הזמן בידיהם. דבר זה אפשר להם לרכז כוחות עדיפים במרבית הקרבות שהתחוללו, אף כי גם זה"ל השכיל מדי פעם לרכז כוחות להשגת עדיפות מקומית.

עמיצור אילן מעריך את ההיקף המצרפי של כוחות הערבים שלחמו בארץ בסוף חודש מאי 1948 ב-27,500 לוחמים חמושים; לרשות זה"ל עמדו באותה עת, לפי הערכתו, 36,500 חיילים מגויסים.⁷⁶ לעומת זאת הוא מצביע על עדיפות מכרעת שהייתה לכוחות הערביים בציווד: 52 טנקים לצד הערבי מול 13 בלבד ליהודים, 237 כלי רכב משוריין לעומת 15, 228 קנים ארטילריים מול 75 בלבד.⁷⁷ הפער הבולט ביותר בשלבי הלחימה הראשונים היה בתחום האווירי. באמצע חודש מאי יכלו המצרים והסורים להפעיל מטוסי קרב והפצצה לתקיפת יעדים בישראל, והמטוסים הקלים שהיו בידי ישראל לא היו מסוגלים למנוע זאת. לחיל האוויר הישראלי, שזה עתה הוקם, לא היו בימים הראשונים מטוסי קרב שהיו עשויים ליירט מטוסים תוקפים. רק בסוף יוני הורכבו ארבעת המטוסים הראשונים מדגם מסרשמידט שהובאו מצ'כוסלובקיה, אך השפעתם על שדה הקרב הייתה זניחה.⁷⁸ אילן כותב שלמרות זאת 'ערב ההפוגה הראשונה היו הצדדים במלחמת ארץ ישראל במצב של שוויון בעוצמה, שכן, את המחסור באמצעי לחימה איזן זה"ל ביתרונות אחרים כגון לחימתו בקווים פנימיים, אחדות הפיקוד [...] ובנתוני פתיחה עדיפים לגבי הספקת אמצעי לחימה בעתיד'.⁷⁹

- 75 בנרטיב המקובל בישראל נלחמו בה שבע מדינות ערב. אכן, ערב הסעודית ותימן שלחו לארץ כוחות סמליים אולם לאלה לא הייתה כל השפעה על המלחמה. לבנון נתנה גיבוי מינהלי ולעתים סיוע בארטילריה ובשריון לצבא ההצלה הערבי בגליל, אך אין לדבר על 'פלישת לבנון' לארץ. ראו, גיא מעיין וראובן ארליך, 'מתודה אינטגרטיבית לחקר מלחמת 1948: המקרה של קרבות מאלכיה (מאי-יוני 1948)', היסטוריה, חוב' 6 (אב תש"ס), עמ' 97-138; גיא מעיין, 'לאבד את הצפון: מדינות ערב והגליל במלחמת 1948', בתוך: קדיש (עורך), *מלחמת העצמאות*, עמ' 269-308.
- 76 אילן, *אמברגו*, עמ' 77. אילן מוסיף על מספר לוחמי זה"ל אלפי תושבים שהגנו על יישובים. חלקם מילאו תפקיד ראשי בבלימתה של התקפת הפתיחה של צבאות ערב.
- 77 שם, עמ' 80.
- 78 בימים האחרונים לקרבות הבלימה היו בידי חיל האוויר הישראלי רק שלושה מטוסים מדגם זה. ראו, אבי כהן, *תולדות חיל האוויר במלחמת העצמאות*, תל-אביב 2004 (להלן: כהן, *תולדות חיל האוויר*), כרך ג, עמ' 759.
- 79 אילן, *אמברגו*, עמ' 29-80.

לעומתו מציג אסף אגין את התפיסה המקובלת בציבור בדבר נחיתותו של צה"ל. כמסופר לעיל, הוא חשף בארכיון צה"ל את כל דו"חות כוח האדם השבועיות של החטיבות ושל הגדודים, שהצטברו באגף כוח האדם במטה הכללי. לפי סיכומיו היו לערבים ערב ההפוגה הראשונה סך הכול 38,800 חיילים ואילו לישראל 30,291 בלבד.⁸⁰ אגין מציין, בצדק, שהמספרים אינם משקפים את יחסי הכוחות בשדות הקרב משום שמניין הכוחות הערביים כולל רק את הגייסות שחדרו והגיעו בפועל אל שדות הקרב, ואינו כולל את המערכת המינהלית והתומכת שנשארה בעורף, בעוד מספר המגויסים של צה"ל הקיף את כלל המערכת הצבאית שהלכה ונבנתה וכללה בשלב זה אלפי חיילים שפעלו בשירותים, במינהל, במפקדות עורפיות ובחילות שהיו בשלבי הקמה.⁸¹

המחלוקת אינה חדשה. בשנת 1955 ביקש הרמטכ"ל משה דיין מענף היסטוריה של המטכ"ל לבחון את יחסי הכוחות בתש"ח. יהושע בן-אריה, קצין צעיר ששירת בענף באותה עת, סיכם נתונים שונים שעמדו לרשותו במספר טבלאות המציגות את יחסי הכוחות המתמודדים. הוא הגיע למסקנה שבראשית הפלישה של צבאות ערב עמדו לרשותו של צה"ל 30,500 חיילים מגויסים, בתוספת של כ-6,000 אנשי חיל המשמר שהיו מגויסים חלקית בלבד, ואילו לרשות צבאות ערב שנערכו בתחומי הארץ עמדו 27,000 בלבד. אם נביא בחשבון את החיילים ששירתו בעורף, לפי הטבלה הזו היה פחות או יותר איוון במספר החיילים הלוחמים בשני הצדדים. בטבלה משתקפת היטב גם העדיפות המכרעת שהייתה באותו שלב לערבים בסוגי חימוש כבדים: הערבים הפעילו בשדות הקרב 280 טנקים ומשוריינים נושאי תותח ו-128 קנים ארטילריים, ואילו לרשות היהודים עמדו בראשית הפלישה רק 25 תותחי נ"מ 20 מ"מ.⁸²

אגין במאמריו מרבה להתפלמס עם נתונייהם של חוקרים אחרים.⁸³ אלא שכל הפלפולים הסטטיסטיים ודיוקי המספרים אינם מעלים ואינם מורידים הרבה, שהרי מסתבר שגם בחישוב הממעיט בכוחות צד זה או מפריז בכוחו של צד אחר, לא היו פערים דרמטיים במספר הלוחמים שניצבו אלה מול אלה. כך או אחרת ניצבו כ-30,000 אנשי צה"ל מול

80 אגין, יחסי הכוחות, עמ' 61.

81 אסף אגין, מעטים מול רבים: מיתוס או מציאות (להלן: אגין, מיתוס או מציאות). מחקר זה נערך עבור המרכז לחקר כוח המגן ע"ש גלילי. אני מודה לאסנת שירן על שהעמידה לרשותי את כתב היד שטרם פורסם. בני מוריס בספרו כותב ש'כשליש עד מחצית כוח האדם של ה"הגנה" איישו את השירותים, המטות וחיל המשמר', אך אינו נתן סימוכין לכך. לדעתי הנתון הזה מופרז. ראו, מוריס, 1948, עמ' 229.

82 הטבלה המשווה מצויה בידי פרופסור יהושע בן-אריה והיא כלולה במאמרו, יהושע בן-אריה, 'ראשית ההיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות ומצב הידע ב-1955 בשאלת יחסי הכוחות', בתוך: אלון קדיש ובנימין זאב קדר (עורכים), מעטים מול רבים? עיונים ביחסי הכוחות הכמותיים בקרבות יהודה המקבי ובמלחמת העצמאות, ירושלים תשס"ו (להלן: קדיש וקדר [עורכים], מעטים מול רבים?), עמ' 141-187. הלוחות מופיעים בנספח למאמר, עמ' 157-159.

83 ראו טבלה משווה של האומדנים השונים אצל אגין, יחסי הכוחות, עמ' 61.

מספר דומה של לוחמים ערבים והתמונה, בכל מקרה, אינה תואמת את הדימוי הנפוץ של דוד הקטן המנצח את גולית הענק.

במהלך חודש הבלימה נחל צה"ל כמה וכמה מפלות כואבות הן בקרבות הגנה, כגון בנפול משמר הירדן בידי הסורים, בנפילת מלכיה בידי צבא ההצלה, ובנטישת יד מרדכי, ניצנים וגבעה 69 בחזית המצרית, וכן בניסיונות התקפה שכשלו כגון בג'נין נגד העיראקים, בלטרון נגד הירדנים ובהתקפת הנגד של 'גבעתי' נגד המצרים באיסדוד. במקומות רבים הצליחו הערבים לרכז ללחימה כוחות עדיפים פי כמה וכמה ואילו צה"ל היה לחוץ כל אותו חודש, הזכור בקרב בני הדור כקשה שבחודשי הלחימה. עם זאת הצליח צה"ל להכיל את המתקפה הערבית ולהגן על הקווים שביצוע תכנית ד' הציב. להלן אנסה לנתח ביתר פירוט, בעזרת דוגמאות מספר, את הדרך שבה באו לידי ביטוי יחסי הכוחות המעשיים בשדות הקרב. גורלות המלחמה נקבעים על ידי גורמים רבים ולא תמיד צפויים, והיקף הגייסות המתמודדים הוא רק אחד מהם ולא תמיד החשוב ביותר.⁸⁴

היתרון היחסי שעמד לצד הערבים בחודש הבלימה נבע בראש ובראשונה מכך שצבאותיהם היו היוזמים והכתיבו את המהלכים ברוב החזיתות. לכן הם הצליחו לרכז את כוחותיהם בנקודות הכרעה, בעוד צה"ל נאלץ לקיים קווי מגן ארוכים ולפזר את כוחותיו. אף שכמה יישובים יהודיים פונו בראשית הלחימה, נעשה מאמץ להגן על כל הנקודות שנותרו על עומדן והקווים לא קוצרו במידה משמעותית.⁸⁵ כך נאלצו חברי קיבוץ נירים לעמוד תחת התקפה של גדוד מצרי שנתמך בארטילריה ובשריון. ארבעים חברי הקיבוץ זכו לתגבורת זעומה בלבד מאנשי חטיבת 'הנגב' שהיו פזורים בשטח נרחב מאוד.⁸⁶ כך גם עמדו שישים חברי כפר דרום, שתוגברו בידי קומץ אנשי פלמ"ח, מול שתי התקפות גדודיות של יחידת האחים המוסלמים, שנעזרו בתותחני הצבא המצרי.⁸⁷ קיבוץ גשר עם פחות ממאה לוחמים, חברי הקיבוץ ואנשי 'גולני', החזיק מעמד תחת התקפת חטיבה של הצבא העיראקי.⁸⁸

84 לתיאור מלא יותר של אירועי הבלימה ראו, לורך, קורות מלחמת העצמאות, עמ' 237-352; מוריס, 1948, עמ' 204-290; גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 209-234.

85 פונו בעיקר יישובים באזור ירושלים: עטרות, נווה יעקב, בית הערבה והרטוב. גוש עציון, הרובע היהודי בירושלים העתיקה, יד מרדכי וניצנים נפלו בקרב, ואילו מסדה ושער הגולן פונו ללא אישור מגבוה. כפר דרום ובארות יצחק פונו רק לאחר תום קרבות הבלימה.

86 על הקרב בנירים ראו, מוריס, 1948, עמ' 262-264. לסיפור הקרב מפי המשתתפים, שראה אור סמוך לקרב, ראו, נירים מול אויב, נירים תש"ט. לתיאור עיתונאי נלהב ומלא פתוס הנשען על עדויות אנשי המקום ראו, מנחם תלמי, יישובים באש, תל-אביב 1958, עמ' 181-187.

87 על הקרבות בכפר דרום ראו, ע' עמינוח (עורך), כפר דרום, כפר הגבורה, חוברת שיצאה לאור בידי שרות התרבות של צה"ל בשנת 1949 והובאה במלואה אצל אופיר כהן ואחרים (עורכים), כפר דרום לדורותיו, כפר דרום תשנ"ז, עמ' 38-61. הקובץ מכיל תיאורים פרטניים וחוויות מן ההתקפה הראשונה של האחים המוסלמים ב-10.3.1948, מן ההתקפה השנייה של האחים המוסלמים ב-11.5.1948 ומהתקפת הסודאנים ב-16.5.1948.

88 לתיאור מפורט של הקרב ראו, גורי, ימי גשר, עמ' 41-105.

באותם מקרים שבהם הצליחו המגינים להדוף את כוחות האויב עמדה לרשותם, נוסף על תושייה, נחישות ואומץ לב של הלוחמים גם העובדה שהוכחה פעמים רבות במלחמת העולם הראשונה, שמול נשק אוטומטי הנורה מעמדות מבוזרות, קשה לתוקף לחדור ולגבור, בעיקר בקרבות לאור היום. רוב היישובים שהותקפו ניצלו את שלבי המלחמה שקדמו לביצור. נחפרו תעלות קשר ולחימה, הוקמו בונקרים ועמדות ירי, נמתחו גדרות תיל ושדות מוקשים נזרעו בשדות.⁸⁹

משמר הירדן על קומץ מתיישביה לא הצליחה להחזיק מעמד תחת התקפה חטיבתית של הצבא הסורי. רק תגבורת זעומה ניסתה לסייע למגיני המקום משום שכוחות אחרים היו מרותקים לקרבות אחרים.⁹⁰ גם למגיני הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים לא היה סיכוי לעמוד נגד גרוד הלגיון שהפעיל תותחי שדה ושריון נושא תותח.⁹¹ נפילת גבעה 69 ב-10 ביוני, שלושה ימים לאחר נפילת קיבוץ ניצנים, יכולה לשמש דוגמה מאלפת לקשיים שבהם נתקל צה"ל בעת התקפת הצבאות הסדירים של מדינות ערב בשלב הבלימה. המוצב הוחזק בכוח של פלוגה מחטיבת 'גבעתי'. בבוקר 10 ביוני, שעות מעטות לפני כניסת ההפוגה הראשונה לתוקף, הותקף המקום בידי גרוד רגלים מצרי שלווח בכוח שריון והוכנע בהפגזות כבדות של תותחים ובהפצצות של חיל האוויר המצרי. הפלוגה לא החזיקה מעמד ובמהלך הנסיגה סבלה אבידות רבות בהרוגים, בפצועים, בנעדרים ובשבויים. בחטיבה תלו את המפלה בחוסר הנחישות של המפקדים והדיחו את מפקד הגרוד ואת מפקד הפלוגה.⁹² עם זאת, במבט לאחור נראה שגם החטיבה לא הייתה מסוגלת לעזור למגינים אף שבסמיכות לאזור פעלו עוד שלושה גדודים, ששמרו על שרשרת מוצבי החזית לאורך כל הגזרה ועמדו לרשותה עתודות זמינות לשם התערבות בקרב.⁹³ בספר קורות גרוד 51 במלחמת העצמאות, הגרוד שפלוגתו הגנה על גבעה 69 ונסוגה ממנה, מופיעים תיאורים סגנוניים מפי לוחמים. דוד בן-דוד, מפקד המקלעים הבינוניים שהוצבו במשלט, סיפר בהתלהבות ובמרירות סיפור שנועד 'להציל' את כבוד המגינים ומתח ביקורת, לא תמיד מוצדקת, על מטה החטיבה. תוך כדי כך הוא חשף את חוסר האונים של מפקדי הגרוד והחטיבה. מן הסיפורים עולה תמונה המצביעה על כך שאילו ניסתה החטיבה להטיל לקרב יחידות רגלים נוספות לתגבור המותקפים על הגבעה עצמה או לביצוע התקפת נגד באגפי המצרים התוקפים, לא היו אלה משנות את גורל הקרב וקרוב לוודאי שהיו סובלות אבידות

89 על ביצור היישובים לקראת הפלישה ראו, אלון קריש, 'ישובים מתכוננים למלחמה', בתוך: הנ"ל (עורך), **מלחמת העצמאות**, עמ' 801-848.

90 על המערכה במשמר הירדן ראו, ניב, **מערכות הארגון**, עמ' 225-229. לתיאור מן הצד הסורי ראו, אמין אלנפורי, 'הצבא הסורי במלחמת 1948', **מערכות**, מאי 1981, עמ' 179-180.

91 על סופו של הרובע היהודי ראו, משה ארנוולד, **מצור בתוך מצור: הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים במלחמת העצמאות**, קריית שדה-בוקר 2004. ראו גם את זיכרונותיו של אהרון לירון, **ירושלים העתיקה במצור ובקרב**, תל-אביב תשי"ז.

92 לפרטים על מהלך הקרב ראו, אלון, **גבעתי**, עמ' 183-198.

93 על היערכות חטיבת 'גבעתי' ביום הקרב ראו, שם, עמ' 179.

אבא קובנר מתדרך לוחמים בקיבוץ יד מרדכי, 17.5.1948
 צלם: השל פרנק. באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

רבות.⁹⁴ רק כוח משוריין וסיוע ארטילרי כבד היו מסוגלים להחליש את תנופת ההתקפה המצרית, אך אלה לא היו בידי החטיבה באותם ימים.⁹⁵ גם המצרים הבחינו בחולשה המוכנית של הכוח היהודי. אחד הלקחים שהפיק קצין תותחנים מצרי שהשתתף בקרב הוא ש'האויב [צה"ל] מנצל יפה את החושך להתחלת ההתקפות, אבל באור אינו יכול לעמוד מול האש העומדת לרשותנו'.⁹⁶

למרות הלחצים הכבדים שהעיקו על צה"ל באותו חודש, גם הוא היה מסוגל לרכז כוחות ניכרים לשם ביצוע התקפות נגד בעוצמה לא מבוטלת. בליל 2–3 ביוני תקף כוח שמנה שני גדודים את עמדות המצרים באזור איסדוד, שהוחזקו בידי כוח של גדוד. ההתקפה נכשלה בגלל אובדן ההפתעה ופיצול הכוח.⁹⁷ בגזרת לטרון ניסה צה"ל לתקוף את עמדות הירדנים שלוש פעמים. בליל 24 במאי תקפה חטיבה 7, שתוגברה בידי גדוד מחטיבת

94 פלוגה מגדוד 54 אכן נשלחה לחזור לגבעה, אך נתקלה באש כבדה של השריון המצרי ובהפגזות ארטילריות מסיביות, כמתואר שם, עמ' 193–194. את תסכולה של מפקדת החטיבה מסמלת העובדה שבעיצומה של הנסיגה ניסו קציני מטה החטיבה, ובהם קצין המבצעים החטיבתי ואבא קובנר, קצין התרבות, לחבור למשלט המותקף אך יצאו מאוחר מדי ולא הצליחו להגיע ליעדם.

95 עדותו של דוד בן-דוד, 'הקרב על גבעה 69', בתוך: רחל הרפו ואחרים (עורכים), תולדות גדוד 51 מחטיבת גבעתי במלחמת הקוממיות בתש"ח, [חמ"ד] 2008, עמ' 137–162.

96 מצוטט אצל ינון, הצבא המצרי, עמ' 133.

97 על מבצע 'פלשת' ראו, אילון, גבעתי, עמ' 109–118.

'אלכסנדרוני', מערך גדודי של הלגיון הערבי וכשלה. ב־30 במאי שבה חטיבה 7, כשהיא מתוגברת על ידי גדוד מחטיבת 'גבעתי' שהוזעק מהחזית המצרית, ותקפה את הירדנים, שתוגברו אף הם, בשנית. גם התקפה זו כשלה. ריכוזו של שתי חטיבות הפלמ"ח – 'פתח' שהוזעקה מן הצפון וחטיבת 'הראל', שכבר פעלה באותה גזרה – לא שיפר את המצב. התקפה דו־חטיבתית במסגרת מבצע 'יורם', שנערך בליל 9 ביוני, לא הצליחה לעקור את שני גדודי הלגיון ממקומם סביב לטרון.⁹⁸ כישלון שלוש התקפות אלה לא נבע מהיעדר כוחות אלא מטעויות בתכנון ובביצוע, ובעיקר מייעילות לחימתו של הלגיון, שהיה מחופר כהלכה והרגים פעם נוספת את הקושי שיש לתוקף מול עמדות מבוצרות היטב, חמושות בנשק אוטומטי ומסתייעות בארטילריה יעילה אפילו בכסות החשיכה.

בעקבות פעולה מוצלחת של חטיבת 'גולני' בשולי הגלבוש ובאזור מגידו (מבצע 'ארז') שהוזכרה לעיל, תקפה חטיבת 'כרמלי' עם שלושה גדודים את אזור העיר ג'נין (מבצע 'יצחק'). מולם עמד כוח של גדוד עיראקי שנתמך בסוללת תותחי שדה והסתייע בלוחמים מהכפרים באזור. הקרב שהחל ב־2 ביוני בלילה הסתבך ביום המחרת, כאשר אחד הגדודים ספג אבידות בעיקר מאש התותחים ונאלץ לסגת מעמדותיו. הגדוד השני לא הצליח להשלים את משימתו ולא היה מסוגל להפעיל את כוחותיו בצורה יעילה. לעת ערב נאלצה החטיבה לסגת.⁹⁹ בחשבון גם אפשר לתאר את יחסי הכוחות בקרב זה כשקולים למדי, אולם לא מספר הלוחמים קבע את התוצאה אלא שגיאות בתכנון ובביצוע של הכוח הישראלי, קשיי ההתבצרות בתנאי הסביבה ההררית ויעילות הארטילריה העיראקית. קרב ג'נין מספק לנו תובנה מאלפת על הדרכים הפתלתלות שבהן באים לביטוי ממשי בשדה הקרב שאלת יחסי הכוחות. אף שכוח צה"ל בקרב הזה עלה במידה ניכרת על הכוח העיראקי, בלחימה ממש נטל חלק רק גדוד 21, שרוסק במהלכו, ובעיקר הפלוגה שספגה את עיקר מחצה של התקפת הנגד העיראקית. גדוד 22 לא השתתף כלל בקרב, וכוחות 'גולני' והטור המשוריין עם פלוגת המ"כים לא הצליחו להביא לידי ביטוי את עוצמתם ואת כוח האש שלהם.

ריכוז הכוחות למשימות ההתקפיות שצוינו לעיל, חרף הצורך להעמיד גייסות רבים מול מתקפות הצבאות הערביים, התאפשר בגלל התרחבות כוחו של צה"ל בשבועות האחרונים לפני הפלישה ותוך כדי מהלך הקרבות. שתי חטיבות חדשות הוקמו ונשלחו לקרב: חטיבה 9 ('עודד') שהחליפה את חטיבת 'פתח' בגליל העליון, וחטיבה 7, שנטלה את חלק הארי בשתי ההתקפות הראשונות על הכוח הירדני בלטרון.¹⁰⁰

98 תיאור תמציתי של קרבות לטרון ראו, מוריס, 1948, עמ' 246–256. ביתר פירוט ראו, אריה יצחקי, לטרון: המערכה על הדרך לירושלים, ירושלים 1982. ראו גם ישראל בר, 'קרבות לטרון (11.6.1948–25.5.1948)', מערכות, חוב' צו, נובמבר 1955, עמ' 7–94.

99 תיאור מפורט של הקרב הזה מצוי בעבודה שהכין פנחס עופר בשנת 1955 עבור ענף היסטוריה במטכ"ל. אני מודה לר"ר עופר שהעמיד עותק לעיוני. עותק מצוי בארכיון יד שבנקין, חטיבה 52, מיכל 75, תיק 3. תיאור טוב מצוי גם אצל אשל (עורך), כרמלי, עמ' 187–201.

100 חטיבת השריון 8, שהחלה בהתארגנותה באותו שלב, באה לידי ביטוי רק ב'קרבות עשרת הימים'.

בחודש מאי המשיכו להגיע לארץ כלי הנשק שנרכשו בצ'כוסלובקיה. לפי סיכומו של פנחס וזה הגיעו במאי ובראשית יוני 10,000 רובים נוספים, 2,300 מקלעים קלים וכן 1,230 מקלעים בינוניים.¹⁰¹ רוב החטיבות הוותיקות זכו עתה בנשק חדיש ובכמויות גדולות של מקלעים קלים ובינוניים. גיוס גברים בני 25-35 ונשים ללא ילדים בגילאי 17-25 החל בחודש אפריל וגבר לקראת הפלישה. במאי גויסו אלפי גברים מבוגרים יותר ובהם גם בעלי משפחות. מנתוני לשכת הגיוס עולה שמראשית אפריל עד ראשית יולי עלה מספר המגויסים מ-35,000 ל-54,000 גברים ועוד 13,500 נשים.¹⁰² השורות המתדלדלות של החטיבות הוותיקות החלו מתמלאות יותר ויותר באנשי גיוס חוץ לארץ (גח"ל) שאורגנו ואף אומנו חלקית במחנות העקורים באירופה ועם צאת הבריטים באו לארץ וגויסו.¹⁰³ לחלק מהחטיבות הוותיקות נוספו גדודים חדשים. גדוד 55 ב'גבעתי' היה מורכב רובו ככולו מתושבי מושבות הדרום שגילם היה בין 25 ל-35.¹⁰⁴ גדודים מעין אלה נוספו עתה גם ביתר חטיבות צה"ל, שרובן מנו עתה ארבעה גדודים ויותר. לוחמי האצ"ל שהחלו להתגייס לצה"ל על פי הסכם שנחתם בין מנחם בגין לישראל גלילי, התארגנו בשני גדודים, אחד בחטיבת 'גבעתי' והשני בחטיבת 'אלכסנדרוני'.¹⁰⁵ כך השתתפו גדודים 55 ו-57 בכמה מהקרבות שהיו כרוכים בהשלמת מבצע 'ברק' בשפלת החוף ובהחזקת מוצבים בקו ההגנה שהלך ונבנה בדרום מול המצרים ואפשר לחטיבת 'גבעתי' לרכז כוחות ולהנחית מכת נגד במבצע 'פלשת', ואפילו להפריש את אחד מגדודיה לסייע לחטיבה 7 בקרבות לטרון ולחטיבת 'הראל' המודולדת בקרבות הדרך לירושלים. כיוצא בזה כבשו חיילי גדוד 35 מחטיבת 'אלכסנדרוני' את ראש העין, אם כי לא עמדו בפני התקפות הנגד של לוחמי חסן סלאמה, שנעזרו בצבא העיראקי שחל להגיע לאזור.¹⁰⁶

101 וזה, המשימה, עמ' 184-185.

102 גוברין, צו גיוס, עמ' 82.

103 על בואם של ראשוני הגח"ל ראו, יעקב מרקוביץקי, גחלת לוחמת: גיוס חוץ לארץ במלחמת העצמאות, תל-אביב 1995, עמ' 116-126. חלק קטן מהעולים החדשים נשלחו לשדות הקרב סמוך מאוד לבואם לארץ ולאחר אימון זעום. הדבר עלה לכותרות בעקבות קרבות לטרון, אך הסתבר שהייתה הפרזה בזעקה שקמה. מרקוביץקי מדווח שעד לראשית ההפוגה הראשונה לא עלה חלקם של אנשי הגח"ל בקרב המגויסים על 4.28 אחוז (1,500 עולים מתוך 37,000 מגויסים). חלקם עלה במידה ניכרת בחודשי הקיץ והסתיו והגיע לכדי 18.32 אחוז מכלל המגויסים בסוף השנה. ראו טבלה, שם, עמ' 132. ראו גם אניטה שפירא, 'היסטוריוגרפיה וזיכרון: מקרה לטרון בתש"ח', אלפיים, קובץ 10 (1994), עמ' 9-41; עמנואל סיון, דור תש"ח: מיתוס דיוקן וזיכרון, תל-אביב 1991.

104 מרדכי בר-און, 'גבעתי כמו כולם': קורות גדוד 55 במלחמת העצמאות, רמת אפעל 2009 (להלן: בר-און, גדוד 55), עמ' 13-50.

105 על גיוס אנשי האצ"ל לצה"ל ראו, ניב, מערכות הארגון, עמ' 212-229. ניב טוען שמספר אנשי האצ"ל שהתגייסו לצה"ל בסופו של דבר היה 7,000 לוחמים, אך אינו מביא סימוכין לטענה הנראית מופרזת.

106 ראו, ניב, מערכות הארגון, עמ' 221-222. יחידות אחרות של האצ"ל שטרם שולבו בצה"ל, אך תיאמו אתו פעולה, ניסו לכבוש את העיר רמלה אך נכשלו וספגו אבידות רבות.

צעירה מ'עליית הנוער' שומרת בבית הספר 'עיינות', סמוך לרחובות,
4.4.1948

צלם: זולטן קלוגר. באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

צה"ל גם ניצל היטב את יתרון 'הקווים הפנימיים' שעמדו לרשותו. כמסופר לעיל, הועברה חטיבת הפלמ"ח 'יפתח' מהצפון הרחוק אל חזית המרכז ונטל חלק במבצע 'יורם' בראשית יוני. גדודים מחטיבת 'גבעתי' נדרו פעמים מספר בין חזית הדרום לזירת הקרבות בדרך לירושלים. אפילו חטיבת הפלמ"ח 'הראל', שהייתה עמוסה בקרבות קשים בהרי יהודה, העבירה חלק מכוחותיה לסייע לחטיבה הירושלמית. הם נטלו חלק בקרבות רמת רחל וב-17 במאי כבשו את הר ציון ופרצו אל הרובע היהודי בעיר העתיקה. גדוד מחטיבת 'אלכסנדרוני' צורף לחטיבה 7 והוביל את הקרב הראשון על לטרון ואילו חטיבת 'גולני', שהופקדה על חזית רחבה מאוד, השתתפה לצד חטיבת 'כרמלי' בקרבות ג'נין. גם צבאות ערב תוגברו במהלך קרבות הבלימה. כעבור שבועיים-שלושה נשלחו לחזית חטיבות חדשות. הצבא הסורי הפעיל חטיבה טרייה בהתקפתו על משמר הירדן, 'צבא ההצלה' התגבש והשתלט על הגליל בכוח של כחטיבה, העיראקים שהחלו את המלחמה עם חטיבה מוגברת (ג'חפל) אחת, הכניסו לשומרון ג'חפל נוסף. גם המצרים הביאו לחזית גדודי מילואים, הקימו מסגרת חטיבתית נוספת והפקידו את חזית ירושלים ואת ציר ניצנה-באר שבע-ירושלים בידי 'הכוחות הקלים' שפעלו בכוח של חטיבה קטנה. בלגיון הירדני, כפי שמסכם עמיצור אילן, עיקר השינוי היה בתוספת אמצעי לחימה ובהרחבת יחידות קיימות.

עם זאת, יחידות משמר שאימוניהן תוגברו התארגנו בשתי מסגרות גדודיות החדשות, והוחל בהקמת מסגרת חטיבתית נוספת. גיוס טירונים וחיילי מילואים העלה את מצבת הלגיון מ-5,000 בתחילת הקרבות ל-9,000 בהפוגה הראשונה.¹⁰⁷ כל צבאות ערב סבלו מאוד ממחסור משווע בתחמושת ובחלקי חילוף. גם הם ניסו לעקוף את האמברגו שעצרת הביטחון הטילה בסוף חודש מאי, אך ישראל הצליחה בכך הרבה יותר. פה ושם החלו הצבאות לארגן גם את שרידי הלוחמים הפלסטינים במסגרות של גדודי עזר, שנשאו שמות מהדהדים של ניצחונות ומצביאי הערבים במהלך ההיסטוריה, וסייעו לצבאות הסדירים בהחזקת קווים או בשמירת בסיסים בעורף.¹⁰⁸ גם במירוץ זה היה לצה"ל עדיפות. עם תחילת ההפוגה הראשונה החל צה"ל להשיג יתרון מובהק במספר הלוחמים החמושים, לא כל שכן במספר העוצבות והגדודים שעמדו לרשותו. הדבר נעשה מובהק עוד יותר עם תום ההפוגה, שנוצלה היטב בידי צה"ל לתגבור כוחותיו.

ח. המפנה: 'קרבנות עשרת הימים'

ב'קרבנות עשרת הימים' (9-18 ביולי 1948), בין הפוגה להפוגה, נטל צה"ל את היוזמה ברוב החזיתות והצליח להרחיב את שליטת ישראל בשתי גזרות חשובות: בגליל התחתון ובבקעת אונו. שיפור דרך בורמה והרחבת הפרוזדור לירושלים מהר טוב עד נטף, ביססו את שליטת צה"ל על כל הדרך לירושלים. ארבע ערים ערביות נפלו בידי צה"ל: לוד, רמלה, שפרעם ונצרת. בחזית הדרום היו הכוחות שקולים וצה"ל נאלץ להמשיך לבלום התקפות של הצבא המצרי בבית דראס, בג'וליס, בנגבה ובאיבדיס והפעיל רק מקצת כוחותיו במתקפות טקטיות מקומיות, אך לא הצליח לפרוץ את הקווים המצריים. העיראקים נטלו יוזמה ותקפו באזור הגלבוץ, והצליחו להרוץ את כוחות 'גולני' מאחיזתם בכמה כפרים שנכבשו בעת ההתקפה על ג'נין בראשית יוני, אך נבלמו על קו במרומי הגלבוץ, בכפר מזאר עד סמוך לזרעין מדרומה ומשם לעבר לג'ון שבפתח ואדי ערה.¹⁰⁹

הנסיגה בעמק ג'נין ובמעלה הגלבוץ תוכל לשמש דוגמה מאלפת למגבלות הכוח שעדיין הציקו לצה"ל ב'קרבנות עשרת הימים'. ריכוז ארבע חטיבות למשימות התקפה בחזית הצפון במבצעים 'דקל' ו'ברוש' גרם לכך שחטיבת 'גולני' נשארה להגן על כל מרחב העמקים ונאלצה לפרוש את כוחותיה במידה מסוכנת. גדוד אחד רותק לבלימת התקפת קאוקגי על סג'רה, גדוד אחר שמר על הקו מטבחה שבצפון הכנרת עד הירמוך, גדוד שלישי הופקע מרשות החטיבה לשמש עתודה חזיתית, ורק גדוד אחד נותר להגן על העמקים. הוא הופקד על הגזרה המערבית, שכללה את ההגנה על דרך ואדי מילח ועל הקו שבין יישובי הרי מנשה לכפרי ואדי ערה, ומקצתו אף הופרש להגן על מורדות הרי נצרת. על הגנת הגזרה

107 לסקירה מלאה של השינויים שחלו בצבאות הערביים שלחמו בארץ ראו, אילן, אמברגו, עמ' 39-67.

108 כך, למשל, גיוסו לוחמים מכפרי המשולש הקטן ואדי ערה לגדוד 'צלאח אדין' שהוצב בחזית השרון.

ראו, 'מהלך הקרבות על עמדות רמת הכובש ב-2-3 בינואר 1947 ולקחם', א"צ, 1044/922/1975.

109 ראו, עציוני (עורך), אילן ושלח, עמ' 244-251.

מהגלבוץ לאורך כל הקו הדרומי הפונה על הרי השומרון, הופקדה פלוגה אחת, שנעזרה ביחידות החי"ם האזורי ומתנדבים מקיבוצי האזור.¹¹⁰ חולשה זו אפשרה לכוחות פלסטינים מקומיים, בפיקוד ובסיוע ארטילרי עיראקי, לכבוש כבר ביום הראשון, ב-9 ביולי, שורה של כפרים בשיפולים הדרומיים של הגלבוץ. רק כאשר נשלחו לאזור שתי פלוגות מגרוד העתודה החזיתית, נבלמה התקפת האויב והקו התייצב.

בארבע גזרות ביצע צה"ל מתקפות בהיקף נרחב תוך שהצליח לרכז בהן כוחות עדיפים. בשני מקרים לא צלחו מתקפות צה"ל, אך בשניים הושגו הכרעות חשובות. במבצע 'ברוש' הופעלה חטיבת 'כרמלי' מול מערך סורי בגודל של גודד, אך ההתקפה כשלה בגלל קשיים קרקעיים ותכנון לקוי.¹¹¹ גם חטיבה 6 ('עציוני') לא הצליחה להבקיע את חומות העיר העתיקה במבצע 'קדם'.¹¹² לעומת זאת במבצע 'דני' רוכזו ארבע חטיבות, כולל חטיבת שריון, נגד מיליציות מקומיות שפעלו בלוד וברמלה ונתמכו בפלוגת שריוניות ירדנית אחת בלבד.¹¹³ רק בהמשך המבצע, כאשר נתקלו שתי חטיבות הפלמ"ח, 'פתח' ו'הראל', במערך החטיבתי של הלגיון הערבי בסביבות לטרון, הן נבלמו וסבלו אבידות רבות.¹¹⁴

מאזן הכוחות השתנה בעיקר בתחום החימוש. ביולי כבר עמדו לרשות צה"ל טנקים, מטוסי קרב ומפציצים ותותחי שדה במספרים משמעותיים. ב-29 במאי הטילה מועצת הביטחון, ביוזמה משותפת של בריטניה וארצות הברית, אמברגו כללי על הספקת חימוש לצדדים המעורבים בלחימה.¹¹⁵ ארצות הברית הכריזה על אמברגו כולל כבר בראשית הלחימה בארץ,¹¹⁶ אולם החלטה זו עמדה כל הזמן תחת לחץ גורמים פרו-ציוניים בממשל האמריקני, שדרשו לבטלו. החשש שמא ייכנע הממשל ללחצים אלה דחף את בריטניה להקפיד הקפדת יתר על חלקה באיסור. אלא שישראל לא הייתה תלויה בהספקת חימוש מבריטניה או מארצות הברית ואילו צבאות ערב, ובעיקר מצרים, ירדן ועיראק, היו תלויים בכריטיים כליל. אילן מספר בהרחבה על כך שבמלחמה שרר 'חוסר סימטריה בהשפעת האמברגו על הצדדים הלוחמים'.¹¹⁷

110 על היערכות החטיבה בתחילת 'קרבנות עשרת הימים' ראו, הדרי, מלחמת העצמאות בצפון, עמ' 227-230.

111 ראו, מבצע ברוש, הוצאת ענף היסטוריה במטכ"ל, 1956; אשל (עורך), כרמלי, עמ' 227-250. ראו גם דני הדרי, 'פרשת קרב: מבצע ברוש', עלי זית וחרב, כרך ח (2008), עמ' 141-176.

112 על מבצע 'קדם' ראו, לוי, תשעה קבין, עמ' 310-322.

113 אלון קדיש, אברהם סלע וארנון גולן, כיבוש לוד, 1948, תל-אביב 2000.

114 על הקשיים שבהם נתקלו כוחות צה"ל בשלבים האחרונים של מבצע 'דני' ראו, יצחקי, לטרון, עמ' 321-443. ראו גם אלחנן אורן, בדרך אל העיר: מבצע 'דני', תל-אביב 1976, עמ' 154-170, 193-208. על המפלה בהרבת כוריכוור ראו, עמית גודס, 'קרב חרבת כוריכוור', עלי זית וחרב, כרך ו (2006), עמ' 319-346.

115 לנוסח ההחלטה ראו, UN SCOR 1948, Resolution, p. 20.

116 האמברגו האמריקני הוכרז ב-14.12.1947. ראו, FRUS 1947, Vol. V, p. 1300.

117 אילן, אמברגו, עמ' 79.

לבריטניה היו חוזים צבאיים עם עיראק, עם ירדן ועם מצרים שכללו מחויבות לחימוש צבאותיהן. אולם כבר בימי המלחמה הראשונים, עוד בטרם הטיל האו"ם את האמברגו, החלו הבריטים מדללים ומעכבים את הסיוע שהתחייבו להגיש למצרים ולעיראק. מאחורי העיכובים הללו עמדו הקשיים שהבריטים נתקלו בהם בעת הניסיונות לחדש את חוזהם עם מצרים ועם עיראק, קשיים כלכליים בבריטניה עצמה וכן החשש שמא הספקת חימוש לערבים תגרום לביטול האמברגו האמריקני ולהספקת חימוש מוגברת לישראל. החל באמצע חודש מארס נעצרה הספקת החימוש למדינות אלה כליל וכל בקשותיהן נדחו עד לאחר המלחמה.¹¹⁸ המדינה הערבית היחידה שזכתה באותם חודשים להגברת משלוחי החימוש הייתה ממלכת ירדן, שנותרה בת הברית הנאמנה היחידה של בריטניה במרחב.

מצוקת החימוש לא הורגשה במלוא עוצמתה בקרבות הבלימה. כל הצבאות הפולשים לא חסכו בתחמושת בעת ביצוע מתקפותיהם. שדות הקרב של תקופת הבלימה היו רוויי אש, דבר שהכביד על צה"ל בקרבות היום שהכתיב לו האויב. אולם צבאות ערב ניצלו את רוב עתודות החימוש שנותר במחסניהם. כך למשל דיווח מפקד הלגיון הערבי, גנרל גלאב, שעם תום קרבות הבלימה נותרה בידי צבאו תחמושת לשלושה ימי לחימה בלבד. עובדה זו מנעה מהלגיון להפעיל את כוחותיו במלוא העוצמה ב'קרבות עשרת הימים'.¹¹⁹

הכרזת האמברגו בידי מועצת הביטחון סתמה את הגולל על תכניות מרחיקות לכת לחימוש הצבא העיראקי בטנקים, במטוסי קרב, בתותחי שדה ובפריטים אחרים. גם מימוש החוזים, שכבר נחתמו עם צבא מצרים, נבלם ואפילו חימושו הנוסף של הלגיון הערבי הופסק. אכיפת ההפוגה הראשונה כללה איסור על שינוי המצב הצבאי שבו נמצאו הצבאות המתמודדים בעת הפעלתה. צו עקרוני זה כלל את אכיפת האמברגו. זו גרמה לכך שמלבד חריגות מספר, לא חודש מלאי הנשק של צבאות עיראק, ירדן מצרים, כאשר חודשו הקרבות בחודש יולי.

שונה לחלוטין היה המצב בצד הישראלי. חרף האמברגו האמריקני הצליחו נציגי ישראל לרכוש ולהעביר לארץ כמויות לא מבוטלות של ציוד צבאי ואף של פריטי חימוש חשובים, כגון מאה זחל"מים שהגיעו לארץ בחודש מארס, מטוסי תובלה ומטוסים קלים שחלקם הותאמו למשימות הפצצה, וכן מנועי רכב, מכשירי קשר וכיוצא באלה.¹²⁰ חימוש רב ומשמעתי יותר, כולל מטוסי קרב ונשק קל רב, המשיך לזרום מהגוש הקומוניסטי, שלא הקפיד על כללי האמברגו. ברית המועצות עצמה, אף שתמכה ביישוב היהודי ובמדינת ישראל בתחום המדיני, נמנעה מלספק חימוש לישראל באופן ישיר, אך לא מנעה מצ'כוסלובקיה, שלאחר ההפיכה בפברואר 1948 הצטרפה לגוש הקומוניסטי, לספק לישראל חימוש בשפע.

118 שם, עמ' 123-133.

119 על מגבלות כוחו של הלגיון בתום קרבות הבלימה ראו, Glubb Pasha, *A Soldier with the Arabs*, London 1957, pp. 149, 157-159

120 לטבלה המלאה ראו, אילן, אמברגו, עמ' 116-117.

צ'כוסלובקיה, שביקשה להקל על מצבה הכלכלי הקשה על ידי מכירת נשק ולא נמנעה מלמכור נשק גם לערבים, הייתה בחודשי המלחמה לספק הנשק העיקרי של מדינת ישראל.¹²¹ בתחבולות שונות ובדרכי עקיפין הצליחו שליחי הרכש הישראלי לעקוף את האמברגו גם במדינות אחרות. רכישת טנקים מדגם הוצ'קס מצרפת, זחל"מים מבלגיה וכן תוספת של תותחים 20 מ"מ משוויץ ומאיטליה אפשרו את השתתפותה של חטיבת שריון במבצע 'דני' ואת הפיכתה של חטיבה 7 למשוריינת בחלקה; יבוא של עשרות תותחים 65 מ"מ ושל מרגמות 120 מ"מ הפכו את התותחנים לחיל משמעותי ושינו את המאזן בתחום זה בקרבות עשרת הימים'.

עם זאת, יש לזכור שב'קרבות עשרת הימים' עדיין הציבו הערבים בפני צה"ל אתגר לא מבוטל. אף על פי שחילוקי הדעות והמריבות החלישו את אחידות המאמץ המלחמתי של מדינות ערב, השתתפו גם עתה כל הכוחות הסדירים והסדירים למחצה, שהיו מעורבים בקרבות הבלתימה. הצבאות המצרי והעיראקי המשיכו במתקפותיהם ובמאמציהם להרחיב ולבסס את שליטתם באזוריהם. אפילו 'צבא ההצלה' פתח בהתקפה על סג'רה, בניסיון להבטיח את שליטתו על צומת לוביה ואת ניתוק כוחות צה"ל בצפון. הצבא הסורי והלגיון הערבי, שלא יזמו מתקפות, עורבו בלחימה בגלל מתקפות צה"ל. במשך עשרה ימים עדיין נאלץ צה"ל להתמודד עם מלוא הכוח של צבאות ערב הפולשים. בסתיו ובחורף עתיד היה להשתנות מצב זה מן הקצה.

בפרוץ 'קרבות עשרת הימים' כבר היו לצה"ל כ־60,000 חיילים מגויסים. באותה עת כללו צבאות ערב בתחומי הארץ לא יותר מ־30,000 לוחמים.¹²² בצדק מציין אגין שבאותה עת עלה מאוד חלקם של חיילי השירותים והמינהל בצה"ל. לפי חשבוננו ירד חלקם היחסי של חילות השדה בצה"ל מ־82 אחוז בראשית מארס לכדי 42 אחוז בראשית יולי. החשבון שלו פגום משום שלא הפריד בין חילות שירות לבין חילות סיוע המשתתפים בקרבות, כגון חיל התותחנים ואפילו חיל הקשר.¹²³ בין כה וכה, שוב אין לדבר על 'מעטים מול רבים'. ה'מעטים' שוב לא היו מעטים כל כך וה'רבים' שוב לא היו רבים כל כך. כיבוש לוד, רמלה, נצרת ושפרעם לא היו מעשי נסים אלא שיקפו את יכולתו של צה"ל לרכז כוחות עדיפים באזורי ההכרעה בלי לסכן מדי את יתר הקווים.

121 למניעה של צ'כוסלובקיה לספק נשק לישראל ראו, Uri Bialer, 'The Czech-Israeli Arms Deal Revisited', *Journal of Strategic Studies*, Vol. 8, No. 3 (1985), pp. 307-315; Yaacov Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice: The USSR and Israel 1947-1954*, New Brunswick, NJ 1980, pp. 149-168. ראו גם אילן, אמברגו, עמ' 166-170.

122 לפי נתוניו של אסף אגין היו לצה"ל ב־9.7.1948, 56,419 מגויסים. אגין, *מיתוס מול מציאות*, עמ' 21. אגין טוען שלערבים היו 41,600 חיילים, אך הוא כולל בהם גם 10,000 'מקומיים', ללא סימוכין של ממש. לכוחות המקומיים לא הייתה משמעות אלא במידה שאורגנו ביחידות עזר לגייסות הערביים. תרומתם ליחסי הכוחות לא עלתה ואולי אף הייתה נמוכה מתרומתם של אנשי החי"ם, שגויסו רק באופן חלקי ואתם אין הוא מונה במניין חיילי צה"ל.

ט. המתקפות הגדולות של סתיו וחורף תש"ט

ההפוגה השנייה נכנסה לתוקפה ב-18 ביולי. במהלכה, בחודשים אוגוסט וספטמבר 1948, המשיך צה"ל להתחמש ולהתעצם. ב-16 באוקטובר פתח צה"ל במבצע 'יואב', הראשון בשורת המתקפות הגדולות שהביאו את צה"ל אל תחומי לבנון בצפון ואל עומק חצי האי סיני בדרום, ובסופו של דבר אילצו את מדינות ערב לחתום על הסכמי שביתת נשק עם ישראל וסיימו בכך את המלחמה. שוב לא היה ספק שלצה"ל כוחות וגייסות העולים על כוחות הערבים, והוא הצליח לרכז בשדות המערכה כוחות עדיפים במידה ניכרת על כוחם של הצבאות שעמם נלחם. משוואת המעטים והרבים החליפה צדדים באופן מובהק.

באוקטובר 1948 כבר מנה צה"ל 88,000 חיילים מגויסים. חלק ניכר מגידול זה הופנה עתה לחילות, למתקנים עורפיים ולמטות. בפועל עמדו עתה לרשות הכוחות הלוחמים כ-60,000 חיילים.¹²⁴ גם צבאות ערב תגברו את כוחותיהם בארץ ישראל. באוקטובר עמדו גם לרשות הערבים 67,000 חיילים. במונחים של הכוח המצרפי הגיעו הצרדים לאיזון במספר הלוחמים בשדה. כך למשל עמדו עתה לרשות חיל המשלוח העיראקי חמשה ג'חפלים, לעומת שתי החטיבות שלחמו בשלב הבלימה. לצבא הסורי נוספה חטיבה מוגברת חדשה ובהתחדש הקרבות בגליל בסוף אוקטובר הוא כלל בקווי הלחימה שלוש חטיבות. הצבא המצרי תגבר אף הוא את כוחות חיל המשלוח שלו, שכלל עתה כ-14,000 לוחמים (פי שניים מכוחו בעת הפלישה). הצבא המצרי בארץ היה עתה מאורגן בשלוש חטיבות סדירות, נוסף על כאלפיים לוחמי 'הכוחות הקלים' שפעלו בקו ירושלים-בית לחם-חברון.¹²⁵ כן הגיעו לארץ שבע פלוגות סעודיות, ארבע פלוגות סודאניות ומספר זניח של כוחות מתימן. עתה עמדו לרשות הצבא המצרי ארבע חטיבות שכללו שלושה גדודי ארטילריה, שני גדודי שריון ותשעה גדודי חי"ר.

מאז 'קרבנות עשרת הימים' לא חל גידול משמעותי במספר העוצבות הלוחמות של צה"ל. פה ושם נוספו גדודים, אך עיקר התגבורות, שכללו את אלפי חיילי הגח"ל וגיוס שני שנתונים נוספים, הופנו למילוי השורות של החטיבות הלוחמות שהתדלדלו במהלך חודשי הקרבות העקובים מדם. הקמת ארבע ה'חזיתות', עם תום 'קרבנות עשרת הימים', הקלה על עבודת המטה הכללי ושחררה את החטיבות הלוחמות מתפקידי אבטחה ומינהל שהכבידו על פעולותיהם בחזית. כמו כן הוקמו במהלך ההפוגה השנייה 'מחוזות'. לרשות המחוזות הועמדו גדודי חי"ם שגויסו מבין גילאים מבוגרים יותר. יחידות אלה הופקדו על משימות שמירה ואבטחה בעורף החזיתות, אבל גם תפסו משלטים בגזרות חזית משניות ושחררו את חטיבות החי"ר והפלמ"ח למשימות התקפיות.¹²⁶ כך, למשל, תפס גדוד החי"ם

124 כך דווח לבן-גוריון, שרשם את הנתונים כרגיל ביומנו ב-19.10.1948. דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, בעריכת גרשון ריבלין ואלחנן אורן, תל-אביב 1982, כרך ג, עמ' 754.

125 על תגבור צבא מצרים ראו, אילן, אמברגו, עמ' 54.

126 על התארגנות צה"ל בהפוגה השנייה ראו, יואב גלבר, גרעין לצבא עברי: תרומתם של יוצאי הצבא הבריטי להקמת צה"ל, ירושלים תשמ"ו (להלן: גלבר, גרעין לצבא עברי), עמ' 226-276.

152 של מחוז השפלה את הקו מיבנה עד ג'וליס ושחרר את גדוד 55, שהקים את הבסיס המוצק של מתקפות החטיבה בעת הפריצה בקו חוליקאת.¹²⁷ גדוד החי"ם של מחוז חיפה השתתף באופן פעיל בלחימה במבצע 'חירם'.¹²⁸

ההתעצמות העיקרית של הכוח הלוחם של צה"ל בתקופת ההפוגה השנייה התרחשה בתחומי החימוש והחילות המסייעים. לקראת מבצעי הסתיו עמדו לרשות צה"ל למעלה מ-60,000 רובים, למעלה מ-6,000 מקלעים קלים וכ-1,200 מקלעים בינוניים.¹²⁹ מקלעים אלה וכמות המרגמות 3, שישראל ייצרה בעצמה, הספיקו לחימוש כל היחידות המסייעות של הגדודים ושל החטיבות ואף עמדו בשפע לרשות יחידות ההגנה המרחבית. שיפור חשוב חל עם הקמת יחידות סיור ופשיטה בכל אחת מהחטיבות. בחלקן היו אלה יחידות משוריינות, אך עדיפותן העיקרית נבעה מניידותן הגבוהה ומכוח האש שהצליחו לייצר בעת הקרב.¹³⁰ השיפור המשמעותי ביותר בעוצמת צה"ל חל בחיל התותחנים. באמצע אוקטובר כבר היו בידי צה"ל כ-150 תותחי שדה ו-32 מרגמות 120 מ"מ עם שפע של תחמושת: 125,000 פגזי תותח ו-9,000 פצצות מרגמה. כאשר החלו הקרבות בסתיו כבר עמד לרשות כל אחת מהחזיתות גדוד חת"ם וכוחות נוספים הובהלו לחזיתות שבהן נערכו מבצעים התקפיים.¹³¹ כך, למשל, במסגרת מבצע 'חירם', ב-29-30 באוקטובר, עמדו לרשות חטיבה 7 בקרב ההבקעה שלה מצפת עד סאסע והלאה לתוך שטחה של לבנון, גדוד תותחים שכלל שתי סוללות תותחי שדה וכן שתי מרגמות 120 מ"מ, נוסף על תותחי נ"מ/נ"ט 20 מ"מ שעדיין השתייכו באותה עת לחיל התותחנים.¹³² באותה עת התדלדלו עתודות התחמושת הארטילרית של צבאות ערב במידה כה רבה, שהם חששו ליטול את היוזמה, שמא ייגמר המלאי.¹³³ בגין העוצמה הארטילרית, ובראש וראשונה בגין החימוש הקל שעמד לרשות הגייסות הלוחמים בשפע, הצליח צה"ל בשלבי המלחמה האחרונים להשיג עדיפות מכרעת באש.

127 ראו, בראון, גדוד 55, עמ' 147-151.

128 ראו, ג' לוריא, 'מבצע 'חירם': סיפור המערכה', מערכות, חוב' קמט, טבת תשכ"ג (להלן: לוריא, מבצע חירם), עמ' 4-17.

129 וזה, המשימה, טבלה בעמ' 184-185.

130 לרשימת יחידות אלה ומועדי כינונם ראו, אילן, אמברגו, עמ' 268.

131 גלבר, גרעין לצבא עברי, עמ' 276-288. ראו גם יצחק לב, 'חיל התותחנים', בתוך: יעקב ארז ואילן כפיר (עורכים), צה"ל בחילו, כרך ח, תל-אביב 1981, עמ' 11-31. בספר זה מובאים הנתונים עלה של גידול חיל התותחנים בהפוגה השנייה כדלקמן: בעת מבצע 'יואב' כבר היו לצה"ל 126 תותחי שדה, 57 מרגמות כבדות ו-109 תותחי נ"ט, בעוד שלמצרים היו 240 תותחי שדה, 16 מרגמות כבדות ו-280 תותחי נ"ט. לפי זאב פון ויילן, נוספו לחיל התותחנים הישראלי לקראת קרבות החורף עוד 50 תותחי שדה קרוף 75 מ"מ, 32 תותחים מקסיקנים וכן 6 תותחים אמריקנים. שם, עמ' 17-21.

132 צבי שפיר ואריאל פורת, 'חיל התותחנים במבצעי ההכרעה של מלחמת העצמאות: "יואב", "חירם" ו"חורבן"', תמיד תותחן, גיליון 19, 2002, עמ' 26-29. גדוד חת"ם נוסף בעל שתי סוללות תותחי שדה סייע באותו מבצע להתקפת חטיבה 9 על מעוזי תרשיחא. ראו גם לוריא, מבצע חירם.

133 לפירוט לפי הצבאות השונים ראו, אילן, אמברגו, עמ' 251-263. כך למשל עמדו לרשות חיל המשלוח העיראקי רק 4,000 פגזי תותח לעומת 90,000 שעמדו לרשות צה"ל. שם, עמ' 253.

השינוי הדרמטי ביותר התרחש בחיל האוויר. המסרשמדיטים, שמקצתם נטלו חלק בקרבות הבלמה, אכזבו והוצאו עד מהרה מהמערך הלוחם. אספקת הספיטפיירים, שנרכשו מאוחר יותר, התעכבה. בקרבות הסתיו הופעלו רק שלושה ספיטפיירים, ובקרבות החורף פעלו 12 מטוסים מדגם זה. רובם הגיעו לארץ רק באביב 1949, לאחר שהקרבות תמו. אף על פי כן איברו הערבים כבר באוקטובר 1948 את העליונות האווירית שהייתה להם בתחילת המלחמה.¹³⁴ במבצעי 'יואב' ו'חורב' הצליח צה"ל לבצע מאות גיחות הפצצה הן בחזית והן בעורף האויב ואפילו בעומק שטחיו. לרשות ישראל עמדו כמה מפציצים ייעודיים ונוספו אליהם מטוסים אחרים שהותאמו למשימות הפצצה. פגיעות חילות האוויר הערביים פחתו במידה ניכרת. עם זאת, פעילותו העיקרית של חיל האוויר הצעיר הייתה בתחומי התובלה האווירית, במבצעי 'בלק' והובלה חימוש מאירופה ובמבצעי 'אבק' לתספוק הנגב הנצור ולתגבורו בלוחמים.¹³⁵

במבצעי הסתיו והחורף כבר ניכרה תרומתו הסגולית של המח"ל (מתנדבי חוץ לארץ). להבריל מגח"ל (גיוס חוץ לארץ), שהיה מכוון לגיוסם של עולים חדשים שהפכו לאזרחי המדינה עם עלייתם לארץ, היה המח"ל מסגרת לאזרחי מדינות אחרות שהתנדבו לסייע ליהודים במלחמתם, אך לא התכוונו מלכתחילה לעלות לארץ ולהתאזרח בה. במהלך המלחמה גויסו בארצות שונות כ-5,000 מתנדבים כאלה.¹³⁶ לחלק מהמתנדבים היה ניסיון קרבי משירותם בצבא מולדתם בעת מלחמת העולם השנייה. רובם גויסו ליחידות לוחמות של צה"ל, שהקים עבורם יחידות בעלות אחידות לשונית. כך, למשל, הוקם במסגרת חטיבה 7 גדוד אנגלו-סקסי (גדוד 72) שלחם במבצע 'חירם'. דוברי הצרפתית צורפו כפלוגה שכונתה בשם 'המקי' למסגרת הגדוד התשיעי של חטיבת 'הנגב'. פלוגה זו השתתפה בכיבוש באר שבע בסוף מבצע 'יואב' ואחר כך לחמה בציר באר שבע ניצנה במבצע 'חורב'.¹³⁷ יחידות קטנות יותר פעלו גם ב'גבעתי' ובחטיבה 8.¹³⁸

קומץ קטן של מפקדים בעלי ניסיון בפקוד על יחידות גדולות תפסו עמדות בכירות בצה"ל. מיקי מרכוס (דוד סטון), קצין אמריקני חניך וסט פוינט, התמנה למפקד חזית לטרון

134 על פעילות חיל האוויר הישראלי במבצעי 'יואב' ו'חירם' ראו, כהן, תולדות חיל האוויר, כרך ג, עמ' 1-99. על הפעילות במבצע 'חורב' ראו, שם, עמ' 487-562. עיקר תרומתו של חיל האוויר במבצע 'יואב' היה בתחום ההפצצות. על מצבת המטוסים השמישים ב-15 באוקטובר ובי-1 בינואר 1949 ראו טבלה, שם, עמ' 759.

135 ראו, מוניה מרדור, שליחות עלומה: פרקי מבצעים מיוחדים במערכות ההגנה, תל-אביב תש"י, עמ' 304-325. ראו גם אבי כהן, גשר אווירי לעצמאות: להק תובלה אווירית, 1947-1949, תל-אביב 1987, 'מבצע אבק', עמ' 195-271 והמשכו בעמ' 319-336.

136 מיכאל (מיקי) כהן, 'הם באו אלינו כאשר היינו זקוקים להם ביותר: המח"ל במלחמת העצמאות', עלי זית וחרב, כרך ח (2008), עמ' 177-218.

137 מיכאל (מיקי) כהן, 'תדי איתן, גדוד 75 והקומנדו הצרפתי', עלי זית וחרב, כרך ו (2006), עמ' 99-150.

138 על תרומת המח"ל ליחידות הקרביות ראו, בני גשור, מתנדבי חוץ לארץ (מח"ל) מאמריקה הצפונית במלחמת העצמאות, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים 2008, עמ' 260-278.

חייל צה"ל שעלה ממרוקו ונלחם בנגב, 20.10.1948
באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

עד שנורה בשגגה ונהרג. הקנדי בן דונקלמן התמנה למפקד חטיבה 7 ואף הספיק לפקד על החטיבה במבצעי עשרת הימים ובמבצע 'חירם'.¹³⁹

אולם תרומתו של המח"ל לחטיבות הלוחמות לא הייתה גורם מכריע. לעומת זאת הייתה תרומתו בתחומים מקצועיים רבה. מתנדבים רבים הביאו עמם ידע רב בהפעלת שריון ותותחים ותפסו עמדות בכירות בחילות שלא היו קיימים כלל בצה"ל. כך, למשל, את פיתוח מערך הרדאר נטלו לעצמם אנשי המח"ל מהחל ועד כלה. תרומתו העיקרית של המח"ל לעוצמתו של צה"ל נודעה בעיקר בבינוי חיל האוויר ובהפעלתו. רבים מטייסי החיל וכן קצינים בדרגי המטה והטכנולוגיה של החיל באו מקרב אותם מתנדבים. בטייסות וביחידות מטה רבות הייתה שפת הדיבור והעבודה אנגלית.¹⁴⁰

הגורם העיקרי שהקנה לצה"ל עדיפות מוחלטת בשדות הקרב בשלב האחרון של המלחמה הייתה התפוררותה המוחלטת של האחדות במחנה הערבי. עיקר מחצו של צה"ל הוטל נגד הצבא המצרי בדרום הארץ ונגד 'צבא ההצלה הערבי' בגליל העליון. ככל המבצעים בשלב זה טמנו יתר צבאות ערב שפעלו בארץ את ידם בצלחת והסולידריות הערבית התבטאה, אם בכלל, בהצהרות ובצעדים חסרי משמעות. בעת מבצע 'יואב' ביצע הצבא העיראקי שתי פשיטות סרק בצפון השומרון ואף העביר גדוד אחד לאזור בית לחם כדי לסייע במבצע

139 ראו, בן דונקלמן, נאמנות כפולה, תל-אביב 1977.

140 כהן, תולדות חיל האוויר, כרך ב, עמ' 131-180.

שהוכן, אך לא בוצע, לחילוף החטיבה המצרית הנצורה בכיס פלוג'ה. יחידת סיור של הלגיון התנגשה עם כוח קדמי של צה"ל באזור בית ג'וברין, אך נראה שעיקר משימתה היה לתפוס עמדות באזור בית לחם וחברון לאחר שהמשמרות המצריים נסוגו דרומה כאשר באר שבע נכבשה. בעת מבצע 'חירם' שלח הצבא הסורי כוח דו פלוגתי לעזרת צבא ההצלה שנלחם על נפשו בגליל, אולם הכוח הגיע באיחור והושמד בידי כוח משוריין של צה"ל ליד גוש חלב.¹⁴¹ הצבא המצרי נאלץ להתמודד עם צה"ל לברו, ואילו 'צבא ההצלה' גורש מתחומי הארץ בתוך שני ימי לחימה. אדישותם של יתר חילות המשלוח הערביים, שנבעה מסיבות מדיניות אך גם מחוסר תחמושת וחלפים, אפשרה לצה"ל לרכז את מיטב כוחותיו בחזית הפעילה ואף להעביר עתודות מחזית לחזית בלי חשש לחשוף חזיתות אחרות לסכנה. כך שותפה חטיבת 'עודד', שהובילה מהצפון, במבצע 'יואב', ואילו חטיבות 'הראל' ו'גולני' ירדו לדרום לקחת חלק במבצעי 'חורב' ו'עובדה'. במבצע 'יואב' ריכז צה"ל ארבע חטיבות חיל רגלים וחטיבת שריון, שקיבלו סיוע ארטילרי נכבד.¹⁴² יחס הכוחות באזורי הקרבות היה 1:2 לטובת הכוחות הישראליים ובמקצת הקרבות אף למעלה מזה. ארבע חטיבות של צה"ל הביסו את צבאו של קאוקג'י, שמנה באותו שלב 2,500–3,000 חיילים, והיה מאורגן בשלוש חטיבות, ששתיים מהן לא היו אלא גדודים מתוגברים.¹⁴³ במבצע 'חורב' הופעלו חמש חטיבות של צה"ל, כולל חטיבת שריון אחת שמולה עמד הכוח המדולדל של הצבא המצרי המובס.

עם זאת, כפי שראינו גם בשלבים אחרים במלחמה, עדיפות כוחות כמותית, כשהיא לעצמה, אינה מונעת קרבות קשים ואף לא כישלונות. חרף העדיפות המלאה של צה"ל, לא כל התקפותיו עלו יפה; נדרשו הקרבה רבה והן גבו מחיר דמים. כך, למשל, כשלה התקפת הגדוד השביעי של חטיבת 'הנגב', שנעזרה בכוח טנקים מחטיבה 8, על מתחמי המצרים בעיראק אל-מנשיה בתחילה מבצע 'יואב'. חטיבת 'עודד' שהטילה לקרב שני גדודים למערכה על שרשרת המוצבים המצרים באזור כרתייה, סבלה אבירות ולא הצליחה בניסיונה לפרוץ את הדרך לנגב. במבצע 'חורב' לא הצליחה חטיבת 'גולני' לכבוש מוצבים מצריים ברצועת עזה. התברר שקשה לעקור מעמדתן יחידות מבוצרות ומחופרות כהלכה, גם כאשר הכוח התוקף עדיף בגודלו.

141 על חדירת הלגיון הערבי לאזור חברון ראו, מוריס, 1948, עמ' 359. על התערבות הסורים במבצע 'חירם' ראו, לוריא, **מבצע חירם**.

142 בקרבות לקחו חלק חטיבות הרגלים 'גבעתי', 'הנגב', 'יפתח' ו'עודד' וחטיבת השריון 8. חטיבת 'הראל' תקפה במקביל את הכוח המצרי באזור עדולם ובדרך לבית לחם.

143 הנתונים ממאמרו של אברהם סלע, **צבא ההצלה בגליל**, עמ' 237.

למעלה: פליטים פלסטינים נוטשים את בתיהם בגליל
בעקבות כיבוש האזור בידי צה"ל, 30.10.1948
צלם: דוד אלדן. באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

משמאל: עולה נושא את מטענו בהגיעו לביתו החדש
ביהוד, 1.10.1948
צלם: זולטן קלוגר. באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

י. מעטים מול רבים כחוויה של דור¹⁴⁴

ראינו שלרשות ה'הגנה' וצה"ל עמדו ברוב שלבי המלחמה כוחות רבים יותר הן מבחינת היקף הכוחות המגויסים והחמושים והן מבחינת מספר העוצבות והגדודים שפעלו בחזיתות השונות. אפילו בשלב הבלימה, שבו הייתה לערבים עדיפות בהיקף הגייסות שלחמו בשדות הקרב ועדיפות מובהקת עוד יותר בסוגי החימוש שעמדו לרשותם, קשה לתאר את צה"ל כ'דוד הלוחם בקלע'. לרשות צה"ל עמדו גייסות שלא נפלו בהרבה מכוחם של הערבים ומול כלי הנשק הכבדים הצליח צה"ל להעמיד חלופות שהצליחו שאיזנו את המצב ברוב המקרים.

**„דוד הכריע את ג'לית" – עתוני
בריטניה על נצחונות היהודים בארץ**

11 11117 (א"ס) עתונים ברי-
טניים, שנקמו על כך עמדה אנטי-
ציונית הריפה, פירסמו היום מאמ-
רוב מאת סופריהם המיוחדים מי-
רושלים המתארים, כיצד „דוד מ-
דיע את ג'לית" בארץ-ישראל.
סופר „דיילימיל" מספר, איך „ג'לית"
— הליגה הערבית „המקיפה 31 מיליון נפש
— גאלץ השבוע להודות בתבוסה הקשה
שהנחיל לו „דוד היהודי" — הישוב הכולל
רק כ־800 אלף נפש בלבד. 50 אלף לוחמים
יהודים עשו חיל הודות לכשרונם, אומץ
לבם ונשקם והצליחו לכונן את מדינתם.
קצינים גבוהים בצבא הבריטי סבורים, כי
לולא הופרעו תהודים ע"י היסוסי או"מ
ונזכחות הבריטים בארץ, היו כובשים את
ארץ-ישראל כולה!

דבר, 12 במאי 1948

אף על פי כן חשו בני הדור ההוא, לאורך המלחמה כולה, תוך שכנוע עצמי עמוק, שהם נלחמים דלי חימוש ומעטים מול צבאות חמושים היטב העולים עליהם כמה מונים. דימוי זה שקע עמוק גם בזיכרון הקולקטיבי של האומה ונעשה אבן יסוד בנרטיב ובדימוי העצמי של הישראלים, עד שכל ניסיון לערער עליו מעורר סערת רגשות ותגובות קשות. זעם מר, הפורץ מדי פעם בקרב ותיקי קרבות תש"ח למשמע דברי כפירה במיתוס המעטים, מתעורר משום שהם חשים מעומק תודעתם ובלהט כן שכפירה זו עומדת בניגוד חריף לזיכרונותיהם מהמלחמה ההיא.

144 ראו בהרחבה את מאמרי 'מעטים מול רבים כחוויה של דור', בתוך: קדיש וקדר (עורכים), מעטים מול רבים?, עמ' 201-214.

חברי קיבוץ נגבה לאחר הדיפת הצבא המצרי בימי מבצע 'ואב', אוקטובר 1948
באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

יש התולים את לידתו של המיתוס בדרך שבה סיפר בן-גוריון, חזר וסיפר, את סיפורו על מהלכי המלחמה. פעמים אין ספור טען בן-גוריון ש'ההיסטוריה העולמית אינה יודעת דוגמאות רבות של מלחמת מעטים נגד רבים כשל ישראל הצעירה'.¹⁴⁵ אפשר להניח שהדימוי הזה שימש את בן-גוריון להעצמת מעמדו של המצביא שתכונתו עמדה לו להתגבר על כל הקשיים הכרוכים בעמידת מעטים מול רבים. אפשר גם להניח שבן-גוריון היה סבור שדימוי זה תורם לנחישות הלחימה של הגייסות שאליהם נשא דברים כאלה תוך כדי הלחימה. דימוי המעטים סייע לדור כולו, ובמיוחד למפקדים, להעצים את דימוי גבורת הלוחמים ותבונת המפקדים, ולהצדיק את גודל הקורבן שהקריבו משפחות כה רבות. ספרי החטיבות וספרי הזיכרון שראו ברובם אור בשנות החמישים, ונכתבו בידי לוחמים ומפקדים, מתארים ברוח זו הן ניצחונות והן מפלות, וקשה לא להתרשם שתיאורים אלה משקפים בכנות את חווייתם של המשתתפים במלחמה.

אחת ההתרסות המקובלות שמשמיעים ותיקי תש"ח נגד מנפצי המיתוס היא: 'אל תספר לי מה קרה במלחמה, אני הייתי שם!'. אכן, רבים מלוחמי תש"ח חוו בגופם לחימת 'מעטים מול רבים'. לא רק בקרבות שבהם זה היה המצב בפועל, כמו בניירים, בדגניה או בניצנים,

145 הציטוט לקוח מדברי ההקדמה שכתב בן-גוריון לספרו של אוליצקי, ממאורעות למלחמה, על הקרבות בתל-אביב, שראה אור כבר בשנת תש"י. הקטע מובא גם אצל דוד בן-גוריון, בהילחם ישראל, תל-אביב תש"י, עמ' 351.

אלא גם בקרבות שבהם הייתה לצה"ל עדיפות אופרטיבית כוללת. בזירות מסוימות ריכוז האויב כוחות עדיפים, כגון בשיירות חודשי החורף או בהתקפות על יחיעם, על כפר סאלד, על טירת צבי ועל גוש עציון. גם בקרבות שבהם הטיל צה"ל כוחות עדיפים לזירה התקשה צה"ל מדי פעם לגבור ונתקל במצבים קרביים קשים שעוררו בחייל הבודד תחושות של חרדה ושל כשל. עם זאת, אלה המתריסים ואומרים 'אנו היינו שם' אינם מתכוונים למקרה ספציפי זה או אחר, אלא למכלול מצב היהודים במלחמה. ברור שאיש לא היה יכול להיות בכל אותם קרבות המצדיקים את הטיעון.

במלחמה רבת אירועים כמו מלחמת העצמאות, אדם זוכר רק קטע מזערי מכלל המתרחש אפילו בקרב שבו הוא עצמו השתתף, לא כל שכן בקרבות שבהם לא השתתף בגופו.¹⁴⁶ את רוב המידע שצברו בני הדור מאירועי המלחמה הם נחלו מכלי שני או שלישי, מסיפוריהם של עמיתים לקרב שבו השתתפו בעצמם, אשר סופרו בשעת תחקיר או סתם בשק"ם לאחר הקרב, על מה שאירע באגף אחר באותו קרב עצמו. ככל הנוגע לקרבות אחרים, חיילים רבים קלטו את מה שאירע מפי חיילים שהשתתפו באותו קרב וסיפרו לידידים ולקרובים בעת מפגשים בחופשות. לדיווחי כתבים, שתיארו את הקרבות בעיתונים שאותם קראו הלוחמים וכמובן גם בני משפחותיהם בעורך, הייתה כמובן חשיבות רבה בעיצוב אותו 'זיכרון'.

אגדת הל"ה היא דוגמה מצוינת לתהליך בינוי הזיכרון הקולקטיבי. איש מהל"ה לא שרד לספר מה קרה באמת. לציבור הישראלי דלפו בזמן אמת רק שבדי ערויות והתמונה נותרה מעורפלת שנים רבות.¹⁴⁷ אף על פי כן נפוצו בציבור ובעיתונות סיפורים שנתגבשו עד מהרה למיתוס מפורט למדי, המספר כיצד נפלו הגיבורים מול מאות לוחמים פלסטינים חמושים שהקיפום מכל עבר והשמידום כשכלתה מאשפתם התחמושת. המיתוס נפוץ בקרב כל היחידות הלוחמות ואזרחי המדינה בעיצומם של הקרבות ואף השפיע לא מעט על התנהגות לוחמים בקרב. הסיפור נתקבע בזיכרון של כל הדור כאילו כולם 'היו שם'. אפשר להניח ששירו של חיים גורי 'הנה מוטלות גופותינו' השפיע על הדימוי העממי יותר מכל דיווח. גורי מספר שהוא כתב את השיר בהיותו בחוץ לארץ, כאשר שמע לראשונה על מות החברים.¹⁴⁸

הורשת ה'זיכרון' לדורות הבאים נעשית בצינורות רבים: בטקסים ממלכתיים, בספרי לימוד, בסיפורים לנוער, בנאומי מנהיגים ובכתבות עיתונאיות בימי זיכרון ובסיפורי הסבא או האבא בטיולים בשדות הקרב של תש"ח. הוויכוח, שאנו עדים לו כיום, בשאלה 'מה קרה

146 הדרך המבולבלת שבה זוכר יורם קניוק, לוחם הפלמ"ח בהרי יהודה וירושלים, את הקרבות שבהם השתתף, יכולה לשמש הוכחה לשני המקרים. ראו, יורם קניוק, תש"ח, תל-אביב 2010.

147 רק בשנים האחרונות, לאחר מאמץ מחקרי מסובך ומאומץ, הצליחו פעילי בית ספר שדה בכפר עציון לשחזר בפרוטרוט ובאופן אמין את הסיפור. ראו, יוחנן בן-יעקב, מחלקת ההר: פרשת הל"ה, תל-אביב 2008. הסיפור עצמו מפורט בעמ' 132-152. על צמיחתו של מיתוס הל"ה ראו, מוטי זעירא, 'ראשית צמיחתו של מיתוס הל"ה', יהדות זמננו, כרך 10 (תשנ"ו), עמ' 73-114.

148 על דרך חיבור שירו של חיים גורי ראו, צבי צמרת, 'הנה מוטלות גופותינו: שיחה עם חיים גורי', בתוך: מרדכי נאור (עורך), גוש עציון מראשיתו עד תש"ח, ירושלים תשמ"ז, עמ' 209-212.

שם באמת', אינו בין היסטוריונים בעלי השקפות מנוגדות אלא משקף את ניסיונם חסר הסיכוי של מקצת ההיסטוריונים לתקן את 'הזיכרון הקולקטיבי'. שהרי כל הטוענים שהם 'זוכרים' מה קרה במלחמה, אינם זוכרים את העובדות. הם זוכרים את דימויי העובדות כפי שנרשמו בתודעתם בשעתו. עוצמת הדימויים האלה כה רבה עד שהם נראים למחזיקים בהם כזיכרון אישי מוצק.

בני מוריס טוען במאמרו 'מורכבות הערכת יחסי הכוחות בין ישראל לערבים במלחמת 1948': 'אין מדרי עוצמה של צבא, של חברה או של מדינה מתמצים בהיקף הגייסות או בכמויות הנשק שמצוי או שאינו מצוי ברשותם ברגע מסוים'.¹⁴⁹ במאמר זה ניסיתי להראות שהכוח המצרפי של סך הגייסות העומדים לרשות הצדדים הלוחמים אינו, כשלעצמו, מסביר ניצחונות או מפלות. יש לבחון בחינה קפדנית יותר גם את הגורם הכמותי של גודל גייסות ושל היקף חימוש, לאור הנסיבות והתנאים שבהם כשל צה"ל או גבר על אויבו. צה"ל עמד במקומות לא מעטים נגד גייסות עדיפים, ומצד שני כשל גם כאשר הצליח לרכז כוחות עדיפים על האויב. נסיבות הקרב, טעויות בשיקול דעת ובביצוע ונחישות הפיקוד גם הם גורמים הקובעים את תוצאות הקרב. המיתוס, לעומת זאת, אינו נכנס לפרטי הגורמים האלה, אלא מנסה למקד את ההסבר ברוח הלוחמים, באיכותם האנושית ובתחושת צדקתם, ותוך כך מתעלם מהסברים אחרים. יתר על כן, המיתוס מסביר את הצלחות צה"ל בנחיתותו המוסרית של הצד השני. האמונה בעליונותם המוסרית והאנושית של לוחמינו מניחה מניה וביה זלוזל ברמתו המוסרית והאנושית של הלוחם הערבי.

במקרים רבים הערו לוחמים ערבים את נפשם למות בשדות הקרב והציבו מול הלוחמים היהודים אתגרים קשים גם כאשר היו בנחיתות מספרית. אין ספק שבמאזן הסופי ניצח צה"ל את הערבים במלחמתו לעצמאות. ישראל אילצה את האויבים לחתום עמה על הסכמי שביתת נשק ובכך לקבל, למצער לפי שעה, את מציאות תבוסתם. עם זאת אסור לשכוח שלא בכול הצליחה ישראל להגשים את מטרות לחימתה. צה"ל לא הצליח, אף על פי שרצה בכך, לעקור את המצרים מרצועת עזה, את הסורים מאחיזתם במשמר הירדן ולאליץ את הירדנים לפתוח את הדרך לירושלים. חלוקתה של ירושלים לשתי רשויות נמצאה, בסופו של דבר, טובה לישראל אך אין עובדה זו סותרת את כישלוננו של צה"ל לכבוש את העיר כולה. האמירה הסוחפת שצה"ל ניצח את הערבים 'מעטים מול רבים' לא זו בלבד שהיא מוטעית מבחינה עובדתית אלא גם מונעת להבין את גורמי הניצחון כראוי, להפיק את הלקחים המתבקשים ולראות באויב בני אדם שנהגו באורח ראוי במלחמה ולכן עשויים לנהוג באורח ראוי גם בשלום.

149 בני מוריס, 'מורכבות הערכת יחסי הכוחות בין ישראל לערבים במלחמת 1948', בתוך: קדיש וקדר (עורכים), מעטים מול רבים?, עמ' 41-48.